

تحلیلی بر جریان‌های فضایی و شبکه منطقه‌ای در نواحی مرزی. مطالعه موردی: نواحی مرزی استان گلستان

زهره جوانبخت قهفرخی^{۱*}، عباس سعیدی^۲، فرهاد عزیزپور^۳، جمیله توکلی‌نیا^۴

^۱دکتری جغرافیا، دانشگاه شهید بهشتی، استاد گروه جغرافیا، دانشگاه شهید بهشتی
^۲استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه خوارزمی، ^۳دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه شهید بهشتی
تاریخ دریافت: ۹۶/۵/۳۱ تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۱/۹

چکیده

تقویت پیوندهای روستایی - شهری با هدف توسعه اقتصادی و کاهش فقر، به شرایط جغرافیایی، اجتماعی - اقتصادی و اکولوژیکی محلی و منطقه‌ای بستگی شدید دارد و جریان‌های موجود که بین سکونتگاه‌های روستایی - شهری و شبکه منطقه‌ای منتج از آن در شرایط مناسب می‌توانند موجب همبستگی و پیوندهای روستایی - شهری و نه تنها به برپایی شبکه‌های فضایی منتهی گردیده، بلکه زمینه شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی را نیز مهیا نمایند. این خود می‌تواند بستر مناسبی را جهت توسعه یکپارچه روستایی - شهری فراهم آورد. در این راستا این پژوهش در چارچوب منطقی قیاسی و روشی تحلیلی - توصیفی و انتخاب ۲۰ روستای مرزی به عنوان حجم نمونه با در نظر داشتن مرز بین‌المللی به عنوان یک واقعیت فضایی، در پی تجزیه و تحلیل فضای جریان‌ها مابین سکونتگاه‌های روستایی و شهری در انزوای جغرافیایی نواحی مرزی استان گلستان است، تا از این طریق امکان شکل‌گیری شبکه منطقه‌ای مبتنی بر پیوندها و توسعه یکپارچه روستایی - شهری مورد بررسی قرار گیرد. نتایج به دست آمده نشان دهنده آن است که همبستگی مستقیمی مابین جریان‌ها و سطح توسعه‌یافتگی سکونتگاه‌های روستایی جهت شکل‌گیری شبکه منطقه‌ای وجود دارد و جریان موجود مابین سکونتگاه‌های شهری و روستایی در منطقه مورد مطالعه در چارچوب یک شبکه منطقه‌ای، در برگیرنده سه شبکه محلی است. در کرانه غربی منطقه مورد مطالعه، شهر گمیش‌تپه به عنوان یک شهر کوچک میانی و روستا - شهر سیمین‌شهر و روستاهای پیرامونی یک شبکه محلی (مبتنی بر منظومه روستایی سیمین‌شهر) و در کرانه شرقی منطقه مادرشهر ناحیه‌های گنبد و روستا - شهر اینچه‌برون یک شبکه محلی (مبتنی بر منظومه روستایی اینچه‌برون) و نواحی میانی شهر متوسط آق‌قلا و روستا - شهر انبارالوم و روستاهای مرتبط شبکه محلی دیگری (مبتنی بر منظومه روستایی انبارالوم) را شکل داده‌اند و یک شبکه محلی در منتهی‌الیه نواحی غربی منطقه مورد مطالعه شامل شهر گنبد و روستاهای پیرامونی (منظومه روستایی داشلی برون) در حال شکل‌گیری است.

واژه‌های کلیدی: شبکه منطقه‌ای، شبکه محلی، منظومه روستایی، ترکمن صحرا، توسعه روستایی - شهری

مقدمه

را در شکل‌گیری دیدگاه و رویکردی منطبق با واقعیت‌های امروزی پیش می‌کشند (پاسارگانیس^۲ و همکاران، ۲۰۱۳: ۷۰۳) و مفهوم سیاره‌ای زیستن را تحت عنوان دهکده‌های جهانی بیش از همیشه عینیت می‌بخشند (سهامی، ۱۳۹۰: ۱۵). کارکرد مکان در مقیاس‌های مختلف (جهانی تا محلی) منتج از رشد

در جغرافیای معاصر، از یک‌سو سکونتگاه‌های شهری در مقیاسی بزرگ تحت عنوان کلان‌شهرهای جهانی سر برآوردند و در دیگر سو، سکونتگاه‌های روستایی تحت تأثیر تحولات تکنولوژیکی و ارتباطی چهره دیگر یافته و نقش‌های تازه ایفا کرده و ضرورتی

۲۰۰۵:۲) و جریان‌های موجود که بین سکونتگاه‌های روستایی - شهری و وجود شبکه منطقه‌ای منتج از آن در شرایط مناسب می‌توانند موجب همبستگی و پیوندهای روستایی - شهری باشند و همانگونه که سعیدی بیان نموده، نه تنها به برپایی شبکه‌های فضایی منتهی گردیده، بلکه زمینه شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی را نیز مهیا می‌نمایند (سعیدی، ۱۳۸۹: ۴). این خود می‌تواند بستر مناسبی را جهت توسعه یکپارچه روستایی - شهری فراهم آورد.

بر مبنای مباحث مطرح‌شده، مرز بین‌المللی ایران و ترکمنستان^۲ در استان گلستان به عنوان یک واقعیت فضایی تأثیرگذار در سکونتگاه‌های روستایی و شهری پیرامون خود، سطح اثرگذاری متفاوتی را با توجه به شرایط جغرافیایی و اجتماعی - اقتصادی شکل داده است. وضعیت نواحی مرزی در استان گلستان تفاوت فاحشی با دیگر نواحی مرزی کشور دارد سطح پایین مبادلات مرزی حتی مابین ساکنان نواحی مرزی دو طرف، عدم تمایل به همگرایی مرزی، فقدان تفاوت فاحش میان دوسوی مرز و همچنین همبستگی و پیوستگی‌های قومی و مذهبی ساکنان نواحی مرزی با کشور ترکمنستان و کششی که در این رابطه نسبت به جمعیت آن طرف مرز وجود دارد این منطقه مرزی را در وضعیت خاصی قرار داده است. این وضعیت در تلفیق با عوامل دیگری همچون ناحیه آب و هوایی نسبتاً خشک، ناتوانی بالقوه طبیعی و اقتصادی، فقدان اشتغال، پایین بودن درآمد و دسترسی نداشتن به نیازهای اولیه و علاوه بر آن خشکسالی و کمبود آب شرب در سال‌های اخیر، تبلور عینی واقعیت‌های فضایی است که ریشه در شرایط جغرافیایی نواحی مرزی مورد مطالعه دارد.

همانگونه که از سوی بسیاری از محققان مورد اشاره قرار گرفته، شرایط جغرافیایی نواحی مرزی استان گلستان به گونه‌ای است که در شرق دریای

شتابان و تأثیرگذار نوآوری‌های تکنولوژیکی (کاستلز، ۱۳۸۰: ۶۱) به همراه گسترش نئولیبرالیسم تحت عنوان جهانی‌سازی (هاروی، ۱۳۸۶: ۱۰)، تحولاتی بنیادین در پیوندهای روستایی - شهری شکل داده که به نسبت فضا / مکان و مقیاس‌های عملکردی تبلور عینی می‌یابند. در مواردی هم به نسبت تأثیرپذیری از متغیری محیطی به عنوان یک واقعیت فضایی - مکانی، نشان از تجلی روابط اجتماعی یا اجتماعی اقتصادی داشته که در شکل فضا - یعنی ساختاری مادی و عینی - پدیدار می‌گردد. از جمله می‌توان به مرز و نواحی مرزی یک فضای سرزمینی اشاره نمود که تأثیرگذاری بسیاری را بر نظام فضایی و سکونتگاه‌های انسانی بر جای می‌دهند. این تبلور فضایی، بایسته یک نظام (نظام فضایی) و برخوردار از پویایی ذاتی بوده که پیوسته در معرض دگرگونی است (سعیدی الف، ۱۳۹۱: ۵). در واقع، روابط تعاملی از نوع دیگر، سکونتگاه‌های روستایی و کانون‌های شهری را در نواحی مرزی به یکدیگر پیوند داده و شهرها به طرق گوناگون با روستاها در ارتباط و پیوند قرار دارند و پیوندهای روستایی - شهری نزد افراد، گروه‌ها و خانوارهای روستایی بخشی از واقعیت مکانی - فضایی و زیستی - عملکردی به شمار می‌رود (عزیزپور، ۱۳۸۵: ۱۵).

از این منظر مرز به عنوان یک واقعیت فضایی بر جریان‌های روستایی - شهری تأثیرگذار است و این تأثیرگذاری می‌تواند پیامدهای مثبت / منفی بر جای نهد و ضرورت دارد که جهت شناخت همه‌جانبه و توأمان جنبه‌های مختلف پدیده‌ها و روندهای حاکم و جاری در سکونتگاه‌های روستایی و شهری در نواحی مرزی، «فضای جریان‌ها» در چارچوب رویکردی شبکه منطقه‌ای مورد واکاوی و بررسی قرار گیرد تا بتوان به شناخت دقیق ماهیت و ویژگی‌های ماهوی مکانی - فضایی دست یافت؛ چراکه تقویت پیوندهای روستایی - شهری با هدف توسعه اقتصادی و کاهش فقر، به شرایط جغرافیایی، اجتماعی - اقتصادی و اکولوژیکی محلی و منطقه‌ای بستگی شدید دارد (تاکولی^۱،

۲- طول مرز ایران و ترکمنستان حدود ۱۲۰۵ کیلومتر شامل حدود ۷۹۸ کیلومتر مرز خشکی و حدود ۴۰۷ کیلومتر مرز آبی (رودخانه‌ای) است. از این مق دار مرز در حدود ۲۷۱/۳۸ کیلومتر مرز مشترک ایران و ترکمنستان در استان گلستان واقع شده است. علاوه بر آن استان گلستان ۸۲/۱۹ کیلومتر مرز آبی با ترکمنستان دارد.

پیوندهای روستایی - شهری را به نسبت سبب گردد و مبتنی بر این پیوندها، هرچند محدوده شبکه منطقه‌ای شکل گرفته می‌تواند بستری را برای توسعه یکپارچه روستایی - شهری با رویکردی بر توسعه پایدار در محدوده مورد مطالعه فراهم آورد؟

مبانی نظری

از آنجایی که بسیاری از تئوری‌های توسعه، بدون توجه به وجود تعامل میان سکونتگاه‌های شهری و روستایی، فقط بر روی شهر و یا روستا، متمرکز می‌شوند (یانگ و ام. وو^۱، ۲۰۱۵: ۱). با این وجود عمده این گونه نظریه‌ها شهر محور بوده و رشد و توسعه شهری را مبنا قرار می‌دهند (داگلاس، ۱۹۹۸: ۱) و این گونه استدلال گردیده که با گذر زمان این رشد و توسعه به سطوح پایین تر نشت کرده و در این رابطه به تبع رشد شهرها، روستاها نیز رشد خواهند کرد. این در حالی است که از یک سو، توسعه شهری بدون توسعه روستایی ممکن نیست، زیرا تعامل موجود بین این دو مانع از تحقق توسعه در هر یک به تنهایی خواهد شد (سعیدی، ۲۰۱۳: ۲۱). از سوی دیگر با عنایت به سرشت ساختاری-کارکردی سکونتگاههای روستایی (سعیدی، ۱۳۸۸) نمی‌توان فعالیت‌ها و روابط آنها را بدون توجه به کانون‌های شهری در نظر گرفت و با توجه به وابستگی درونی بین فضاها و عملکردهای شهری و روستایی، حرکت از تمرکز بر روی جدایی شهر و روستا، به سوی هم‌نگری در توسعه فضایی آنها شایسته‌تر است. این امر به معنای توجه به دیدگاهی است که شهر و روستا را نه به صورت جداگانه؛ بلکه به شکل سکونتگاههایی در هم ادغام شده، بنگرد (سیچیپینگ^۲ و همکاران، ۲۰۱۵: ۶). چراکه اکثر مراکز شهری به تقاضاهای موجود در مناطق روستایی برای کالاهای خدمات به منظور توسعه بخش دوم و سوم متکی هستند (تاکولی، ۲۰۱۰: ۶۹). از این رو جریان‌های روستا - شهری نیازمند بررسی‌های جامع به منظور فهم تغییر در ماهیت و شدت این جریان‌ها

خزر می‌توان یک ساخت جغرافیایی کاملاً متمایز و متفاوت از ویژگی‌های منطقه را مرز بندی کرد. اگر خطی از گمیشان به شهرستان گنبد کاووس و از آنجا به اینچه‌برون رسم گردد، محدوده‌ای به دست می‌آید که حد جنوبی و شرقی آن، در خط فوق‌الذکر، شمال آن ترکمنستان و غرب آن دریای خزر خواهد بود. این قلمرو یکتاگونگی فضایی در مقابل منطقه است. این موقعیت بر بستر مقایسه محدوده‌های جغرافیایی شکل می‌گیرد و مبین گوشه‌نشینی و عزلت‌گزینی و انزوا است. این موقعیت در فرایندی طولانی بر پهنه عمل عوامل گوناگون طبیعی، اجتماعی تظاهر کرد که مختصات جغرافیایی، موانع و تنگناهای طبیعی، عقب ماندگی نیروهای تولیدی و حاکمیت شکلی خاص از جریان‌های فضایی و عوامل اجتماعی، فرهنگی و تاریخی بازدارنده از تعامل و مبادله جریان‌های مختلف، در ایجاد و تثبیت آن مؤثر بوده‌اند (مهندسین مشاورهامون یک، ۱۳۸۸؛ صادقی و ربیعی، ۱۳۹۴؛ خوشفر و میرزا خانی، ۱۳۹۵؛ خواجه شاهکویی و همکاران، ۱۳۹۳؛ شاهی مریدی و همکاران، ۱۳۹۶؛ میرکتولی و معماری، ۱۳۹۶).

سکونتگاه‌های موجود در این محدوده از نظر پراکندگی جغرافیایی از یک پراکنش نسبتاً منظم برخوردارند و از نظر مورفولوژی، این سکونتگاه‌ها به صورت مجتمع و متمرکز هستند؛ همچنین به دلیل نبود محدودیت‌های ژئومورفولوژیکی، فعالیت‌های کشاورزی (به خصوص دامداری و زراعت دیم) در آنها بیشتر به چشم می‌خورد. با این وجود طبیعت منزوی و غیرحاصلخیز روستاهای مناطق مرزی به خصوص در عرصه‌های بیابانی، پیوسته به دلیل فقدان رفاه و نبود انگیزه لازم، زمینه‌ساز مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بوده‌اند. در این راستا این پژوهش در پی شناخت و واکاوی جریان‌های فضایی مابین سکونتگاههای روستایی و شهری در انزوای جغرافیایی محدوده ذکر شده بوده تا از این طریق تأثیرگذاری مرز بین‌المللی را به عنوان یک واقعیت فضایی در این نواحی بر جریان‌های مربوطه مورد بررسی قرار داده و دریابد که آیا جریان‌های فضایی موجود توانسته

1. Yang & M. Wu

2. Siechiping

تنهایی خواهد شد (سعیدی، ۱۳۸۲: ۲۱). از سوی دیگر با عنایت به سرشت ساختاری-کارکردی سکونتگاههای روستایی (سعیدی، ۱۳۸۸) نمی‌توان فعالیت‌ها و روابط آنها را بدون توجه به کانون‌های شهری در نظر گرفت؛ چراکه جریان‌های فضایی یا پیوندهای درونی بین بخش‌های اقتصادی در سطح خانوار و اقتصاد محلی وجود دارند که پیوندهای پیشین و پسین بین کشاورزی، صنعت و خدمات مانند تولید نهاده‌ها و فرآوری مواد خام کشاورزی را شامل می‌شوند.

بر این مبنا سعیدی (۱۳۹۰) به تبیین دیدگاه خود در زمینه پویای ساختاری - کارکردی پرداخته و بیان می‌دارد؛ از آنجا که فضا متشکل از اجزای مرتبط است، می‌توان آن را یک نظام (سیستم) به شمار آورد و چون این نظام واقعیتی مکانی-فضایی است می‌توان از آن به‌عنوان نظام مکانی-فضایی یاد کرد. تمام اجزا و عناصر چنین نظامی، اعم از ساختاری یا کارکردی، کلیتی واحد را تشکیل می‌دهد که برای قوام و پایداری خود، به سازگاری، بهم‌پیوستگی و هماهنگی این اجزا و عناصر وابسته نیازمند است. بدین ترتیب، پویایی در کار است که موجودیت، کارآمدی و دامنه دگرگونی چنین نظامی را در دست دارد و آن را در گذر زمان، بر مبنای روابط نظام‌وار اجتماعی-اقتصادی اجتماع ذیربط، به پیش می‌راند. چنین رویکردی، اساس نظریه پویای ساختاری کارکردی را تشکیل می‌دهد (سعیدی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۱). در چارچوب نظریه پویای ساختاری - کارکردی، در مقیاس منطقه‌ای، اجزای عینی یک نظام، به‌طور کلی عبارتند از شهرها و روستاهای بزرگ و کوچک و تأسیسات متعلق به آنها، روابط موجود میان این اجزای عینی، ارتباطاتی است که آنها را به یکدیگر پیوند داده و یک نظام منطقه‌ای را تشکیل می‌دهد که در چارچوب راهبرد شبکه منطقه‌ای قابل مطالعه و بررسی است.

رویکرد شبکه منطقه‌ای در چارچوب برنامه ریزی فضایی یکی از راهبردهای انتظام فضایی در راستای توسعه یکپارچه روستایی-شهری است که بر این باور استوار است که حضور شهرها و روستاها در یک واحد توسعه منطقه‌ای، با تکیه بر پیوندهای روستایی-

در طول زمان و مکان بوده (کاور^۱، ۲۰۰۷: ۶) چرا که «توسعه متعادل سرزمینی» از طریق ظرفیت‌سازی و توانمندسازی مردم در سطح محلی و پیوند بین نواحی شهری و روستایی به دست خواهد آمد (تالبوت و کورتنی^۲، ۲۰۱۳: ۱) و بی توجهی به این عوامل، می‌تواند موجب ایجاد تفاوت درآمدزایی، میان نواحی شهری و روستایی شود (شالووی و جینرون^۳، ۲۰۱۴: ۵).

بنابراین ضرورت توجه به بُعد فضایی برنامه‌ریزی در این نکته مهم نهفته است که تصمیم‌سازی‌ها و برنامه‌ها در چارچوبی مکانی-فضایی و با توجه به سطوح مختلف ساختاری - کارکردی سکونتگاه‌ها در مقیاس‌های مختلف منطقه‌ای، ناحیه‌ای و محلی انتظام بیابد و به سرانجام برسند (سعیدی، ۱۳۸۹: ۸۰) از این منظر شهر و روستا به عنوان دو عنصر فضایی، نه تنها دارای پیوندهای ساختاری و کارکردی است، بلکه دارای وابستگی‌های فضایی هستند که منجر به شکل‌گیری جریان‌ها و کنش متقابل میان آن دو می‌گردد که در دو سطح پیوندهای متقابل فضایی و تعامل بخشی قابل مشاهده است (تاکولی، ۱۹۹۸: ۱۴۹). در همین زمینه، در اواخر دهه ۱۹۹۰ کار خلاقانه داگلاس بر روی شبکه منطقه‌ای، با تأکید بر پیوندهای روستا-شهری، به ضرورت وجود یک استراتژی رشد متعادل فضایی و جایگزینی دیدگاه عمدتاً ماشینی روستایی و شهری با یک دیدگاه متفاوت‌تر تعاملات روستایی-شهری اشاره کرد (اندرسون^۴، ۲۰۱۲: ۱۳۸). از نظر داگلاس مدل‌های فضایی و فرآیندهای توسعه تمرکز بیشتری روی گره‌های شهری داشته‌اند و نواحی روستایی در سایه قرار گرفته‌اند. اما در واقعیت این امر تحقق نیافته و نه تنها روستاها از مواهب رشد و توسعه برخوردار نشدند، که شهرها نیز صرفاً به رشدی نسبی دست یافتند. این در حالی است که از یک‌سو، توسعه شهری بدون توسعه روستایی ممکن نیست؛ زیرا تعامل موجود بین این دو مانع از تحقق توسعه در هر یک به

1. Kaur
2. Talbot & Courtney
3. Shaowei & Jinrong
4. Andersson

شهری، می‌تواند از یکسو، از تنوع فعالیت‌های (اجتماعی و اقتصادی) و توانمندی‌های مکمل موجود بین مراکز متنوع سکونتگاهی و از دیگرسو، از این فعالیت‌ها بین هر مرکز سکونتگاهی و حوزه نفوذ بلافصل آن بهره‌مند گردد. در این چارچوب، روابط بین مراکز سکونتگاهی بیشتر افقی، مکمل و دوسویه خواهد بود (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۳). از این منظر رویکرد شبکه منطقه‌ای، پیوندهای روستایی - شهری و وابستگی‌های مابین آنها را در هم می‌آمیزد و چارچوب سیاستگذاری واحدی برای توسعه و برنامه‌ریزی ارائه می‌دهد. براساس این رویکرد تقسیم نقاط به شهری و روستایی در دنیای ارتباطات و مرگ فاصله‌ها معنی روشنی ندارد. بلکه جریان‌های مختلف کالا، نیروی انسانی، خدمات، منابع مالی و مانند آن است که به صورتی شبکه‌ای به فضای زندگی انسان‌ها شکل می‌دهد. فضایی که تنها فضای کارکردی یا فضای مفعول نیست. بلکه عاملی مهم در فرآیند توسعه به

شمار می‌آید. در این چارچوب داگلاس، بر تغییر ساختاری و توسعه روستایی تأثیر گرفته از ایفای نقش‌ها و عملکردهای شهری از طریق ایجاد مجموعه‌ای از جریان‌های روستایی و شهری تأکید می‌کند. وی پنج نوع جریان مردم، تولید، کالا، سرمایه و اطلاعات را شناسایی کرد و معتقد است این جریان‌ها موجب پیوند مکمل و دوسویه مراکز روستایی و شهری می‌شوند (داگلاس، ۱۹۹۹: ۳۰). بدین ترتیب، زمینه‌های پیچیده فعالیت‌های روستایی - شهری به تصویر در می‌آید و محرک رشد منطقه منشأ شهری و روستایی دارد. به نواحی روستایی به صورت نقاطی منفعل و منتظر تراوش به پایین رشد شهری نگریسته نمی‌شود، به دلیل همین موضوع رشد امکانات حمل و نقل بین سکونتگاه‌های منطقه مورد توجه خاص قرار می‌گیرد. در جدول ۱ ویژگی‌های رویکرد شبکه منطقه‌ای بیان شده است.

جدول ۱: ویژگی‌های شبکه منطقه‌ای

ویژگی	اجزا
همه بخش‌ها وابسته به ساختارهای محلی است تأکید بر وابسته‌های محلی و ناحیه‌ای است که کنش‌ها و جریان‌ها را شکل می‌دهند.	بخش پایه
یک شهر کوچک، افقی، مرکز منظومه و مراکز دهستان‌های پیرامونش که هریک مزیت رقابتی خاص خود را دارد	سیستم شهری
با زمینه‌های رشد نواحی روستایی و شهری و گسترش کریدورهای ناحیه‌ای میان سکونتگاه‌های نامتمرکز و تمرکز با همبستگی و پیوستگی فعالیت‌های شهری و روستایی و چندبخشی در سطح محلی	پیوند روستایی - شهری سیستم برنامه ریز
مراکز مختل کشاورزی، مراکز صنعتی مبتنی بر منابع پایه کشاورزی، خدمات شهری، شبکه حمل و نقل بین سکونتگاه‌ها در سطح محلی	نواحی سیاست‌گذاری عمده

اقتباس از (Douglass, 1998: 10-14)

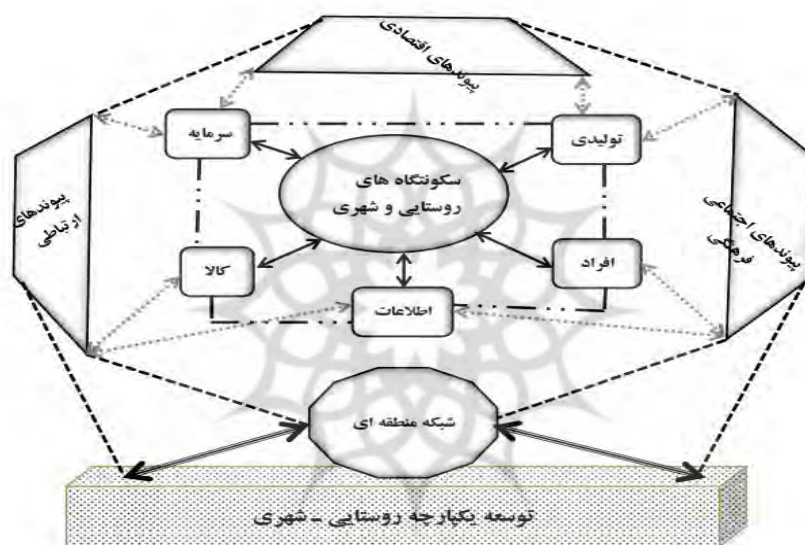
همانگونه که در جدول ۱ ذکر گردیده شبکه منطقه‌ای بر بنیان کنش درون منظومه‌ای در ارتباط با جریان‌ها شکل می‌گیرد که این جریان‌ها اهم از کالا، خدمات، سرمایه و نظیر این‌ها، وابسته به ویژگی‌های محیطی، اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی منظومه است (عزیزپور، ۱۳۸۸: ۲). شبکه محلی تبلور عینی کارکرد اقتصادی منظومه روستایی به عنوان زیرساخت و ابعاد محیطی - کالبدی، فرهنگی - اجتماعی به‌عنوان روستا می‌باشد (سعیدی و رمضانی، ۱۳۹۴: ۳۵).

سیستم شهری در این شبکه منطقه‌ای در برگیرنده یک شهر کوچک با پیرامونی از مراکز دهستان‌های تابعه بوده که بر بنیان مزیت نسبی در فرایندی رقابتی با یکدیگر قرار دارند. با این تفصیل شکل ۱ شمای مدل مفهومی تحقیق را نشان می‌دهد.

از آنجاکه هریک از جریان‌های فضایی در شکل گیری روابط میان شهرها و روستاها مؤثر بوده (پوتر و آنوین، ۱۹۸۹: ۲۴) با توجه به مدل مفهومی (در شکل ۱) مبتنی بر دیدگاه پویا ساختاری و کارکرد با هدف

هرچند هنوز هریک از این سکونتگاه‌ها کارکرد اصلی منحصر به خود را دارا هستند ولی درهم تنیدگی پیوندهای روستا - شهری شمای تازه یافته که بیش از همه تداعی گر گونه‌ای تعادل است که جریان‌های روستایی - شهری مختلف را در سطح محلی در ارتباط فضایی - بخشی ارائه کرده به صورتی که قالب نوینی از توسعه یکپارچه روستایی - شهری در سیاست - گذاری مد نظر قرار گیرد. به گونه‌ای که در عرصه‌های فضایی تعامل شهر و روستا و پیوندهای مابین آنها در هر گونه ارزیابی و برنامه ریزی فضایی نایستی نادیده انگاشته شود (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۶).

توسعه یکپارچه روستایی - شهری جریان‌های متفاوتی را می‌توان مشاهده نمود که این جریان‌ها مابین سکونتگاه‌های درون منظومه روستایی شکل می‌گیرد که در برگیرنده جریان‌های تولیدی، کالا، سرمایه، افراد و اطلاعات است. مبتنی بر جریان‌ها، سکونتگاه‌ها با یکدیگر ارتباط متقابل دارند. هر یک از جریان‌ها متقابل مابین سکونتگاه‌های روستایی و شهری در چارچوب تعاملات درونی به ایفای نقش می‌پردازند و شکل‌گیری پیوندهای روستایی - شهری سه گانه اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و ارتباطی تسهیل نموده که این جریان‌ها و پیوندها در درون شبکه منطقه‌ای تبلور عینی می‌یابند.

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق
(ماخذ: نگارندگان)

روش پیمایشی، پرسش نامه بوده است. جامعه آماری این پژوهش شامل ۴۳ روستای مرزی واقع در محدوده شهرستان‌های گمیشان، آق قلا و گنیدکاووس بوده که با نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده، مبتنی بر فاصله از مرز و همچنین مرزهای آبی و خشکی، حدود ۲۰ روستا به گونه‌ای انتخاب گردید که روستاهای به سهم و درصد طبقه‌بندی فاصله از مرز بین ۱۰ تا ۵۰ کیلومتر متناسب باشند (جدول ۲).

روش تحقیق

این مقاله در چارچوب نظریه پوشش ساختاری - کارکردی و رویکرد شبکه منطقه‌ای به بررسی سکونتگاه‌های روستایی و شهری، جریان‌های روستایی - شهری در محدوده مورد مطالعه می‌پردازد. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش تحلیلی - توصیفی است. روش گردآوری اطلاعات، به دو صورت اسنادی و پیمایشی و ابزار مورد استفاده در

تعداد روستا	نوع مرز	تعداد روستا	طبقه بندی فاصله
۱۷	خشکی	۴	۰ تا ۱۰
		۴	۱۰ تا ۲۰
۳	آبی	۴	۲۰ تا ۳۰
		۴	۳۰ تا ۴۰
		۴	۴۰ تا ۵۰

سال نامه آماری استان گلستان (۱۳۹۴)، گزارشات آمایش سرزمین استان گلستان (۱۳۹۵)، نتایج سرشماری نفوس مسکن ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ و نظیر اینها تهیه گردید.

جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات و یافته‌های تحقیق در دو سطح اقدام شده است در سطح اول یافته‌های مرتبط با جریان‌های روستایی - شهری در چارچوب پنج جریان اصلی مورد بررسی قرار گرفته و در سطح دوم با استفاده از مدل «شاخص توسعه‌یافتگی موريس»، روستاهای مورد مطالعه را از نظر توسعه یافتگی مورد بررسی قرار گرفته و از مقایسه دو سطح یاد شده به تحلیل جریان‌های روستایی - شهری و شبکه منطقه ای در محدوده مورد مطالعه پرداخته شده است.

در جهت گردآوری داده‌ها و اطلاعات با استفاده از دو پرسش‌نامه، یکی در سطح کارشناسان و دیگری در سطح دهیاری‌ها اقدام گردید. به‌طوری‌که با استفاده از پرسش‌نامه کارشناسان متخصص برنامه‌ریزی روستایی، توسعه روستایی و برنامه‌ریزی شهری، شاخص‌های مرتبط و مؤثر در جریان‌های روستایی - شهری شامل پنج جریان اصلی مشخص گردید (جدول ۳). سپس، از طریق پرسش‌نامه محقق ساخت جهت بررسی متغیرهای مرتبط با جریان‌های روستایی - شهری و تکمیل آن توسط شوراها و دهیاران روستایی، داده‌ها و اطلاعات مرتبط با متغیرهای جریان‌های روستایی - شهری برای هر روستا و همچنین میزان ارتباط روستاها و شهرها کسب گردید. لازم به ذکر است برخی داده‌های مورد نیاز که از طریق پرسش‌نامه حاصل نشد از طریق اسناد و مدارک به‌خصوص

جدول ۳: جریان‌ها، متغیرها و ماخذهای استنادی تحقیق

ماخذ استنادی	متغیرها	نوع جریان
داگلاس، ۱۹۸۹؛ مونت، ۱۹۸۹؛ سعیدی، ۱۳۹۲؛ سعیدی، ۱۳۹۰؛ عزیزپور، ۱۳۸۸؛ سعیدی، ۱۳۹۱؛ افراخته و همکاران، ۱۳۹۵؛ اندرسون، ۲۰۱۲؛ مگاسا و همکاران، ۲۰۱۴؛ سیچیپینگ و همکاران، ۲۰۱۵؛ عزیزپور، ۱۳۹۵، صدوق و همکاران، ۱۳۸۵	سطح زیر کشت، تعداد دام، سرانه زمین، سرانه دام، میزان صید ماهی، تعداد تعاونی صیادی پره، مراجعات بانکی، پس‌انداز بانکی، نوسازی و بهسازی مسکن، کسب و کار شهری، ابزار و نهادهای کشاورزی و هزینه‌های جاری	تولیدی
	خرید نیازهای روزانه، کیف و کفش، پوشاک، داروخانه و خرده فروشی	کالا
	مهاجرت، آموزش و بهداشت	افراد
	تلفن ثابت، همراه، اینترنت	اطلاعات

۵۸/۶٪ در طبقه سنی ۵۱ تا ۶۵ سال و بعد از آن ۲۶/۴٪ در طبقه سنی ۳۶ تا ۵۰ سال، ۱۱/۳٪ در طبقه سنی ۲۰ تا ۳۵ سالمی باشد؛ همچنین از نظر اشتغال ۶۳/۴٪ شاغل و مابقی مابین بیکار، دانشجو و خانه‌دار بوده و جالب توجه است که بیش از ۸۹/۷٪

یافته‌های توصیفی

در رابطه با متغیرهای توصیفی مرتبط با تکمیل پرسش‌نامه نتایج نشان‌دهنده آن است که حدود ۹۲٪ پرسش‌شوندگان مرد و تنها ۸٪ زن بوده و از این تعداد عمده‌ترین طبقه سنی پرسش‌شوندگان با حدود

توسعه» به گونه‌ای ساده، لیکن درخور توجه تعیین و سپس به رتبه‌بندی سکونتگاهها می‌پردازد.

$$\Rightarrow y_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{ij}^{Min}}{X_j^{Max} - X_j^{Min}} * 100 \quad \text{شاخص فرمول (۱)}$$

ناموزون موريس

y_{ij} = شاخص ناموزون برای متغیر I ام در واحد زام؛

X_{ij} = متغیر I ام در واحد زام؛

X_{ij}^{Min} = حداقل متغیر I ام؛

X_{ij}^{Max} = حداقل مقادیر متغیرها در هر ستون؛

X_i^{Min} = حداقل مقادیر متغیرها در هر ستون؛

جهت نیل به شاخص یادشده، تمام متغیرها را در قالب فرمول یادشده به کار می‌گیریم و در نهایت برای پیدا کردن شاخص اصلی توسعه موردنظر برای هر واحد از رابطه:

$$\left(D.I = \frac{\sum_{i=1}^n y_{ij}}{n} \right) \quad \text{فرمول (۲)}$$

استفاده می‌شود. در این رابطه، n تعداد کل متغیرهای مورد مطالعه و D.I «شاخص نهایی توسعه» هر روستا به شمار می‌رود. با توجه به ۶ سطحی بودن درجه توسعه، وزن هر روستا از درجه یک مورد مبتنی محور زیر محاسبه شده است.

✱ شاخص مرکزیت که با وزندهی به خدمات، اهمیت یک سکونتگاه را بیان می‌کند.
✱ شاخص ویژگی که علاوه بر وزندهی به خدمات با تأکید بر خدمات مکمل در یک سکونتگاه نیز دارد.

اشتغال غیردولتی و بیشتر کشاورز بودند و تنها حدود ۷٪ شاغلان دارای شغل دولتی دارند. از نظر طایفه نیز بزرگترین طایفه‌های ۲۴٪ طایفه کر و ۲۰/۸٪ طایفه کله بوده و تمامی پرسش‌شوندگان از قوم ترکمن هستند. در رابطه با سهم شهرستان‌ها بیشتر تعداد پرسش‌نامه در شهرستان گنبد با حدود ۶۲/۵٪، شهرستان گمیشان با حدود ۲۸٪ و شهرستان آق‌قلا با حدود ۹/۵٪ است. علاوه بر آن حدود ۹۳٪ نیز مدت اقامت خود را در روستا از بدو تولد اعلام کرده‌اند.

شاخص توسعه‌یافتگی موريس: روش موريس از جدیدترین و کاربردی‌ترین روش‌های برنامه ریزی ناحیه‌ای به شمار می‌رود که ضمن ساده‌تر بودن روش کار با آن، بسیاری از کارآیی‌های مدل‌های اسکالوگرام و تاکسونومی را نیز به همراه دارد. در این روش، با به کارگیری انواع متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی-مکانی، می‌توان به درجه‌بندی و سپس طبقه‌بندی سکونتگاه‌ها پرداخت، مکان‌های مرکزی را مشخص کرد و نیز جایگاه توسعه‌یافتگی هر واحد را در میان واحدهای دیگر تعیین نمود. در این راستا این شاخص با استفاده از اطلاعات در دسترس برای جایگاه توسعه‌یافتگی هر یک از روستاها، برحسب هر یک از شاخص‌های انتخابی با استفاده از مدل «شاخص ناموزون موريس» و در نهایت میانگین مجموعه شاخص‌ها را با استفاده از روش تحلیل «شاخص

در این راستا شاخص‌های مورد بررسی در این مدل به شرح زیر است:

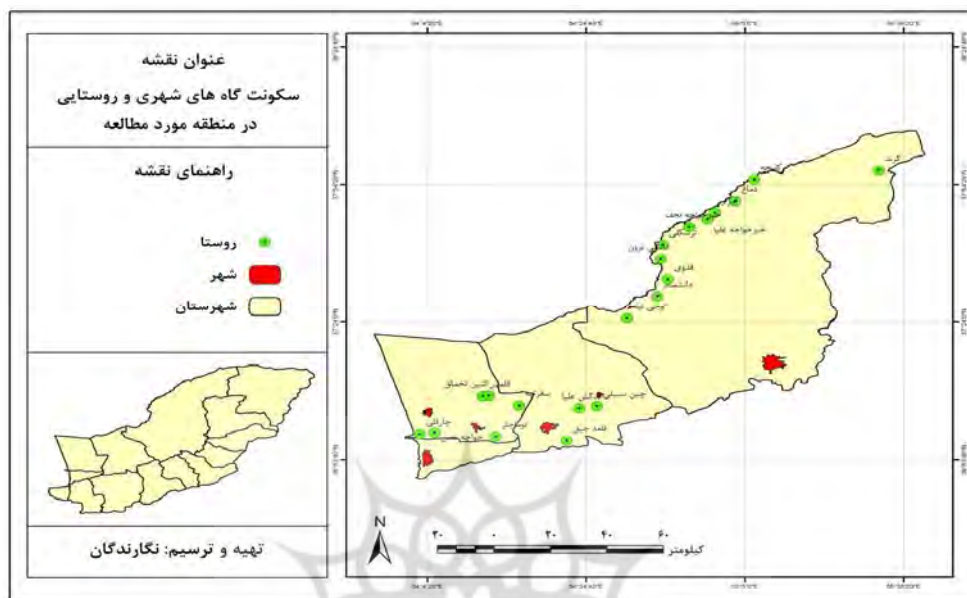
✱ تعداد واحدهای خدماتی موجود در هر سکونتگاه
✱ تعداد مراجعات به هر واحد سکونتگاهی جهت دریافت خدمات

معرفی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد بررسی این پژوهش از نظر تقسیمات سیاسی در برگیرنده سه شهرستان گمیشان، آق قلا و گنبدکاووس است؛ چرا که این سه شهرستان منطبق

با محدوده جغرافیایی هستند که بخشی از مرز بین‌المللی ایران و ترکمنستان در آن واقع گردیده است. در شکل ۲ نقشه پراکندگی سکونتگاه‌های روستایی و شهری را در محدوده مورد مطالعه نشان می‌دهد.

شکل ۲: نقشه سکونتگاه‌های روستایی و شهری مورد مطالعه

نیمه غربی آن در مجاورت شهرستان بندرترکمن، اراضی جلگه‌ای پست ساحلی واقع شده است. اینگونه اراضی جلگه‌ای نسبتاً هموار، تا شهرستان گنبد در قلمرو شمالی نواحی مرزی استان گلستان ادامه می‌یابد. حدود این اراضی از حوزه رودخانه گرگان در جنوب تا رودخانه اترک در شمال (مرز ترکمنستان) ادامه دارد (جدول ۳). بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد محدودیت‌های اکولوژیک حاکم بر مناطق مورد بحث و فشار بیش از ظرفیت و توان اکولوژیک این مناطق به آن، به‌وسیله جوامع بومی، در سال‌های اخیر شرایط زیست مناسب و درخور را از اهالی بومی سلب کرده است.

از نظر ویژگی‌های محیط طبیعی، به‌دلیل وجود اراضی شور، محدودیت آب و خاک و اقلیم نیمه خشک (وجود استپ‌ها و شنزارها) چون بهره‌برداری از منابع بسیار اندک است (مهندسین مشاورهامون یک، ۱۳۸۸)، جمعیت چندان استقراری نیافته و تعداد آبادی‌ها بسیار کم و پراکنده است. بخش شرقی حوزه اترک در نواحی مرزی که از دشت آبرفتی و بادرفتی و بیابان تشکیل شده دارای کاربری‌های مرتعی، زراعی و مسکونی است. تمامی وسعت شهرستان گمیشان را در نواحی مرزی اراضی جلگه‌ای پست ساحلی فرا گرفته است. شهرستان آق قلا نیز در قلمرو شرقی شهرستان گمیشان در نواحی مرزی و

جدول ۳: برخی ویژگی‌های ساختار طبیعی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه	جلگه ساحلی درصد	جلگه موج درصد	تپه ماهور درصد	متوسط بارندگی سالانه	اقلیم (دومارتن)
گمیشان	۹۸/۸	۱/۲	۰	۳۸۳/۱	نیمه خشک
آق قلا	۶۵	۳۵	۰	۳۰۰/۷	نیمه خشک
گنبدکاووس	۴/۲	۶۷/۷	۰/۳	۴۶۱/۵	نیمه خشک

ماخذ (مهندسین مشاورهامون یک، ۱۳۸۷)

بررسی سکونتگاه‌های روستایی و شهری: در نسبت شهر به روستا در محدوده مورد مطالعه، در شهرستان آق‌قلا که در نزدیکی گرگان مرکز استان قرار داشته در ازای هر ۱ نفر شهر نشین حدود ۴۵ نفر روستا نشین قرار داشته و این نسبت در گمیشان ۱ به ۱۱۰ و در گنبد کاووس ۱ به ۸۲ است. همانگونه که مشخص است در منطقه مورد مطالعه گمیشان جمعیت روستائین زیادتر بوده و تراکم روستاها به طرف گنبد کمتر می‌شود (سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۵). با توجه به ارقام ذکرشده محدودول مورد

مطالعه دارای ساختاری روستایی است. در رابطه با سکونتگاه‌های شهری، جز گنبد مابقی سکونتگاه‌های شهری منطقه مورد مطالعه، مقیاس عملکردی متناسبی در ابعاد ناحیه‌ای دارند. برخی شهرهای جدید همچون اینچه‌برون در نقطه مرزی و انبارالوم در آق‌قلا در واقع روستاهایی هستند که جهت تعادل نظام عملکردی سکونتگاه‌ها در این منطقه ایجاد شده‌اند. جدول ۴ سکونتگاه‌های شهری و دهستان‌های مرتبط را در منطقه مورد مطالعه نشان داده و شکل ۳ نحوه توزیع سکونتگاه‌های شهری را نشان می‌دهد.

جدول ۴: سکونتگاه‌های شهری در منطقه مورد مطالعه

شهرستان	نام شهر	نوع شهر	جمعیت	نسبت	سطح خدمات	دهستان	جمعیت		
گنبد	گنبد	میانی متوسط	۱۵۱۹۱۰	۱۵/۹۵	ناحیه ای درجه ۱	اترک	۱۵۲۴۴		
						کرد	۹۴۴۳		
						آق‌آباد	۳۶۸۸۶		
گمیشان	گمیش تپه	کوچک	۱۹۱۹۱	۱/۹۴	محلی	جعفریای شرقی	۶۶۰۵		
	سیمین شهر					۳۷۴۱			
آق‌قلا	آق‌قلا	میانی کوچک	۳۵۱۱۶	۳/۴۹	ناحیه ای درجه ۲				
	اینچه برون					۲۴۹۴	۰/۲۵	روستایی	۷۶۸۱
	انبارالوم					۶۵۴۰	۰/۷۲	روستایی	

(ماخذ: سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۵)

جدول ۵: فاصله نقطه جدایی گرگان از سکونتگاه‌های شهری نواحی مرزی

شهرهای محدوده مطالعه	جمعیت	فاصله تا گرگان (کیلومتر)	نقطه جدایی از سمت گرگان (کیلومتر)
گنبد	۱۲۹۱۶۷	۷۹/۲۶	۴۶/۹۱
آق‌قلا	۲۷۶۱۶	۱۹/۱۳	۴۱/۵۳
گمیش تپه	۱۵۹۵۲	۴۱/۵۰	۳۳/۴۳
سیمین شهر	۱۳۶۴۰	۲۷/۱۳	۲۲/۱۶
اینچه برون	۱۹۴۱	۷۲/۳۷	۶۶/۹۵
انبارالوم	۵۸۷۴	۳۶/۳۰	۳۱/۶۳

شهرها کشیده شده است که با توجه به ارائه خدمات برتر و آستانه جمعیتی بالاتر شهر گرگان این امر قابل پیش بینی است (جدول ۵).

در این بین تأثیر شهر گرگان مرکز استان بر سکونت‌گاه‌های شهری نواحی مرزی استان شدید است، به طوری که تقریباً حوزه نفوذ شهر گرگان و نقطه جدایی^۱ مرکز استان، تقریباً تا نزدیکی اکثر

۱- جهت محاسبه نقطه جدایی از فرمول رایلی استفاده گردید (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۱۲۰)

اقتصادی منطقه در حدود ۵۹٪ اشتغال‌های موجود را به خود اختصاص داده است و جریان‌های ناشی از زراعت و صیادی عمده جریان اقتصادی موجود در محدوده مورد مطالعه است (شکل ۳).

مبادلات مرزی همانگونه که در نمودار مشخص است درصد کمی از جریان‌های فضایی را به خود اختصاص داده که عمده‌ترین آنها در روستاهای نزدیک مرز همچون کلیجه، اوخی‌تپه، داشلی‌برون، فدوی، کرد در شهرستان کاووس است. جریان‌های صیادی در چارقلی و خواجه نفس، جریان‌های زراعت در سقرتپه و توماچلر، جریان‌های دامداری در التین تخماق، قلعه جیغ و قلعه‌جیغ در شهرستان گمیشان عمده جریان‌های تولیدی محسوب می‌شوند و جریان صنعت در چین سولی و اقدگش علیا در شهرستان آق‌قلا درصد بالایی از جریان‌های تولیدی را به خود اختصاص داده‌اند. با این‌وجود مبادلات مرزی تأثیرگذاری چندانی در جریان‌های فضایی در محدوده مورد مطالعه ندارد.

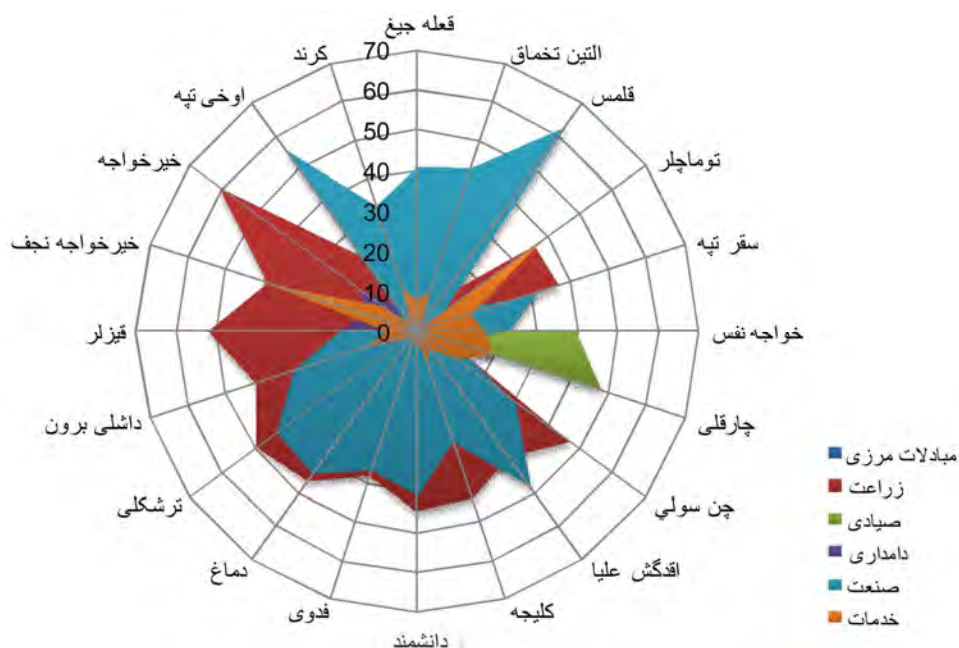
جریان افراد: نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که بیش از ۷۲٪ مهاجرت در منطقه، مرتبط با مهاجران روستایی جابجا شده به نواحی شهری جهت بهره‌مندی از فرصت‌های اشتغال و خدمات سطوح بالاتر بوده به گونه‌ای که از کل مهاجرت‌های شکل گرفته حدود ۳۵٪ متعلق به جمعیت روستاهای بخش مرکزی شهرستان گمیشان بوده که برای دستیابی به وضعیت بهتر معیشتی به شهرهای گمیش‌تپه و سیمین‌شهر به صورت دائم مهاجرت کرده‌اند، همچنین ۱۸٪ به صورت موقت برای دستفروشی به بندرترکمن و ۶٪ به آق‌قلا در رفت و آمد هستند؛ همچنین حدود ۴۱٪ از جمعیت روستاهای مرزی شهرستان گنبد به شهر گنبد مهاجرت کرده‌اند، ۱۲٪ به شهر اینچه‌برون از این میان ۸٪ به صورت موقت به بازار اینچه‌برون برای فروش محصولات و دستفروشی مراجعه می‌کنند. براساس نتایج به دست آمده در شکل شماره ۴ نمودار جریان مهاجرت روستایی شهری را در روستاهای نمونه محدوده مورد مطالعه بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۴ نشان می‌دهد.

همانگونه که در جدول مشخص است نقاط شهری به نسبت نزدیکی به مرز از حوزه نفوذ گرگان خارج می‌شوند ولی از آنجاکه گرگان به عنوان مرکز استان به عنوان یک مادرشهر ناحیه ای سطح ۱ کارکرد دارد، تمامی سکونتگاههای شهری به نسبت در پیوند با این شهر قرار دارند.

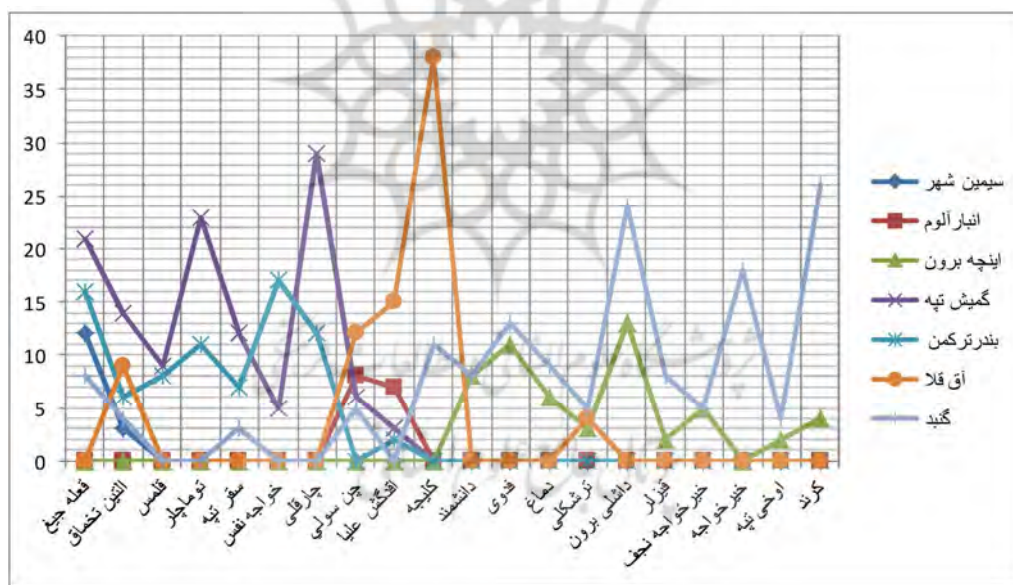
جریان‌های روستایی - شهری: با توجه به ضرورت شناخت جریان‌های فضایی و همچنین تأثیرگذاری این جریان‌ها در شکل‌گیری شبکه منطقه‌ای، جریان‌های موجود یافته‌های حاصل از پرسش‌نامه و مطالعات میدانی در روستاهای نمونه در محدوده مورد مطالعه، به شرح زیر است:

جریان تولیدی و مبادلات مرزی: در زمینه جریان‌های اقتصادی در محدوده مورد مطالعه و به‌خصوص نقش مرز بین‌المللی در این جریان، نتایج به‌دست‌آمده نشان‌دهنده آن است که تأثیرگذاری مرز بر جریان اقتصادی مابین سکونتگاههای محدوده مورد مطالعه اندک بوده و به مبادلات در بازارچه مرزی اینچه‌برون محدود می‌شود. پل (اینچه‌برون) برای تردد مسافر و مبادله و ترانزیت کالا فعال است. با این‌وجود این بازارچه مرزی فاقد درآمد مشخص بوده و طبق آمار وزارت کشور در سال ۱۳۹۴ هیچ درآمدی از این بازارچه وصول نگردیده است. این در حالی است که برابر آمار ارائه شده دوازده تعاونی مرزنشین با جمعیت بیش از ۱۹۶ هزار نفر در استان گلستان وجود دارد (سازمان صنعت، معدن و تجارت استان گلستان، ۱۳۹۵). با همه این تفصیلات بازارچه مرزی اینچه‌برون به عنوان بازار محلی توانسته است هرچند اندک در جریان اقتصادی مابین سکونتگاهها به‌خصوص در دهستان اترک و روستاهای مرزی واقع در آن محدوده تأثیرگذار باشد. علاوه بر مرز جریان‌های اقتصادی ناشی از فعالیت‌های تولیدی در اینجا کشاورزی (شامل زراعت و صیادی) الگوی قالب بوده و در ساختار

۲- وزارت کشور در ارائه میزان درآمدهای حاصل از ارائه خدمات و اجازه استفاده از امکانات بازارچه‌های مشترک مرزی موضوع ردیف شماره ۱۴۰۱۱۵ این قانون به حساب درآمد عمومی نزد خزانه‌داری کل کشور در سال ۱۳۹۴، با عنایت به غیرفعال بودن بازار مرزی استان گلستان، هیچگونه درآمدی وصول نشده است.

شکل ۳: نمودار جریان‌های تولیدی موجود روستاهای نمونه در محدوده مورد مطالعه (ماخذ: یافته‌های میدانی، ۱۳۹۵)

شکل ۴: تعداد مهاجرت‌های روستایی - شهری در منطقه مورد مطالعه بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۴ (ماخذ: یافته‌های میدانی، ۱۳۹۵)

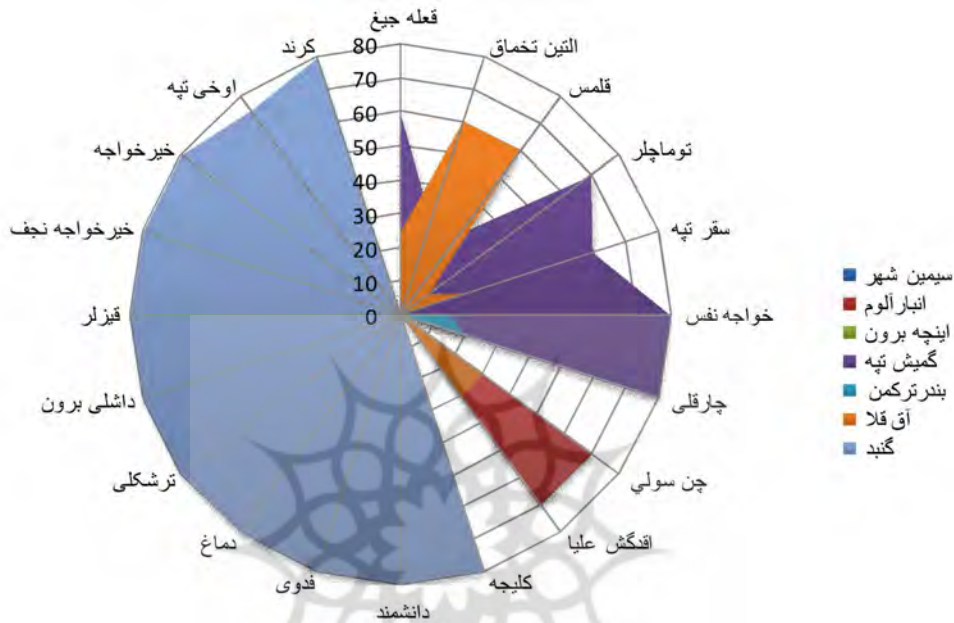
شهری برتر داخل شهرستان به دلیل تفاوت درآمدی در شهرها و روستاهای منطقه مورد مطالعه دانست. با این تفاوت که این جابجایی از الگوی قومی نیز پیروی می‌کنند. به عنوان مثال: در نواحی مرزی، ساکنان نواحی روستایی در شهرستان گمیشان، در وهله اول به

وضعیت مهاجرت، از روستاهای کوچک به شهرهای بافاصله اندک یا مراکز شهرستان بوده و درصد بسیار پایینی از مهاجرت به جریان روستاهای کوچک به روستاهای بزرگتر تعلق می‌گیرد، این امر ناشی از بهره‌برداری بیشتر از خدمات رفاهی و مراکز

فروشی و عمده‌فروشی و همچنین برآورد مایحتاج زندگی خانوارهای سکونتگاههای محدوده مورد مطالعه شکل ۵ نمودار نتایج به‌دست‌آمده از جریان کالا مابین سکونتگاههای روستایی و شهری را در منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد که جریان کالا (خرده‌فروشی و عمده‌فروشی) را در بر می‌گیرد.

شهر گمیش‌تپه، بعد به آق‌قلا و سرانجام به گنبد که یک شهر مادر ناحیه‌ای ترکمن نشین است، مهاجرت پلکانی می‌کنند. این جایجایی در فضای جغرافیایی ترکمن صحرا که از نظر فرهنگی و قومی همگنی بالایی دارد صورت می‌پذیرد و به آن‌سوی این فضای جغرافیایی یا حتی بیرون از استان بسیار کم است.

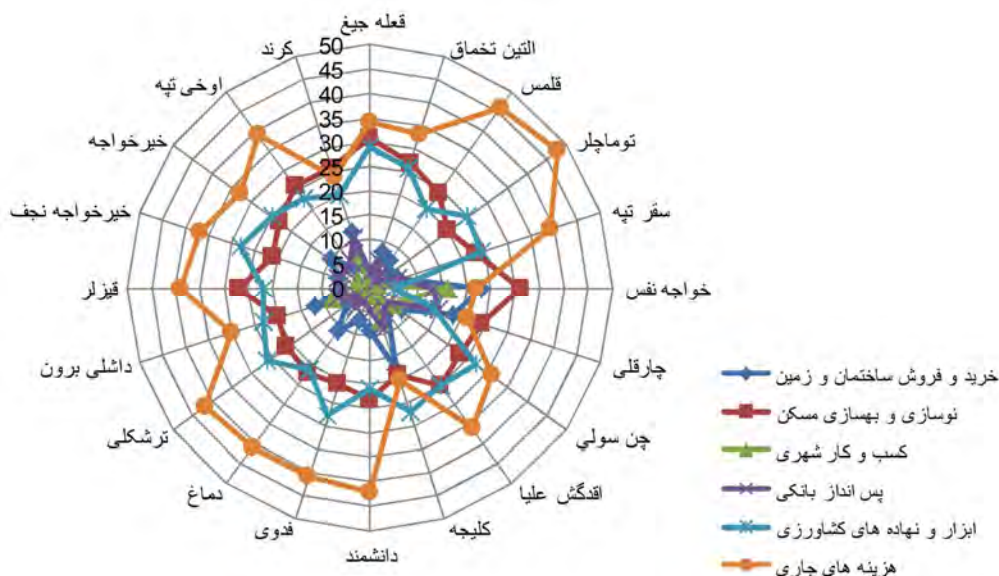
جریان کالا: در رابطه با جریان کالا اعم از خرده

شکل ۵: جریان کالا مابین سکونتگاههای روستایی و شهری در منطقه مورد مطالعه (ماخذ: یافته‌های میدانی، ۱۳۹۵)

جریان سرمایه؛ در رابطه با جریان سرمایه در بررسی میدانی، ابعاد مختلف جریان سرمایه در هفت بُعد، سرمایه‌گذاری در خرید و فروش زمین، نوسازی یا بهسازی مسکن، کسب و کارهای شهری، پس‌انداز بانکی، ابزار و نهاده‌های کشاورزی و بالاخره هزینه‌های جاری مشخص گردید و یافته‌های میدانی به‌دست‌آمده از درصد سرمایه‌گذاری در هریک از هفت بُعد یافته شده جریان سرمایه و امور مالی در منطقه ترکمن صحرا مورد بررسی قرار گرفت که نتایج در شکل ۶ آمده است.

نتایج نشان می‌دهد که سکونتگاههای روستایی به نسبت جریان کالا (عمده‌فروشی) و خرید مایحتاج (خرده‌فروشی) به شهرهای متفاوتی مراجعه می‌کنند. بیشترین جریان کالا مابین شهر گنبد و سکونتگاههای روستایی و پائین‌ترین سطح جریان مابین شهر آق‌قلا و روستاهای پیرامونی است. گرگان به عنوان مرکز استان و مادرشهر ناحیه‌ای، در جریان کالا در این منطقه قرار ندارد. بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد که گنبد نقش مادرشهر ناحیه‌ای را در منطقه ترکمن صحرا ایفا می‌کند.

شکل ۶: جریان سرمایه در ابعاد مختلف در منطقه مورد مطالعه

(ماخذ: یافته‌های میدانی، ۱۳۹۵)

ماهی، نقش مهمی را ایفا می‌کند^۳ (درحالی‌که با بندر امیرآباد در رقابت است). پیوندهای روستایی - شهری پیرامون جریان‌های مختلف مابین این شهر و روستاهایی شکل می‌گیرد که کارکردی صیادی کشاورزی داشته و در حوزه نفوذ فعالیت‌های وابسته به سواحل قرار دارند. هر چه فاصله از ساحل بیشتر می‌شود و زراعت اهمیت می‌یابد، روستاهای مبادلات عمده‌ای با سیمین شهر به عنوان یک روستا - شهر دارند.

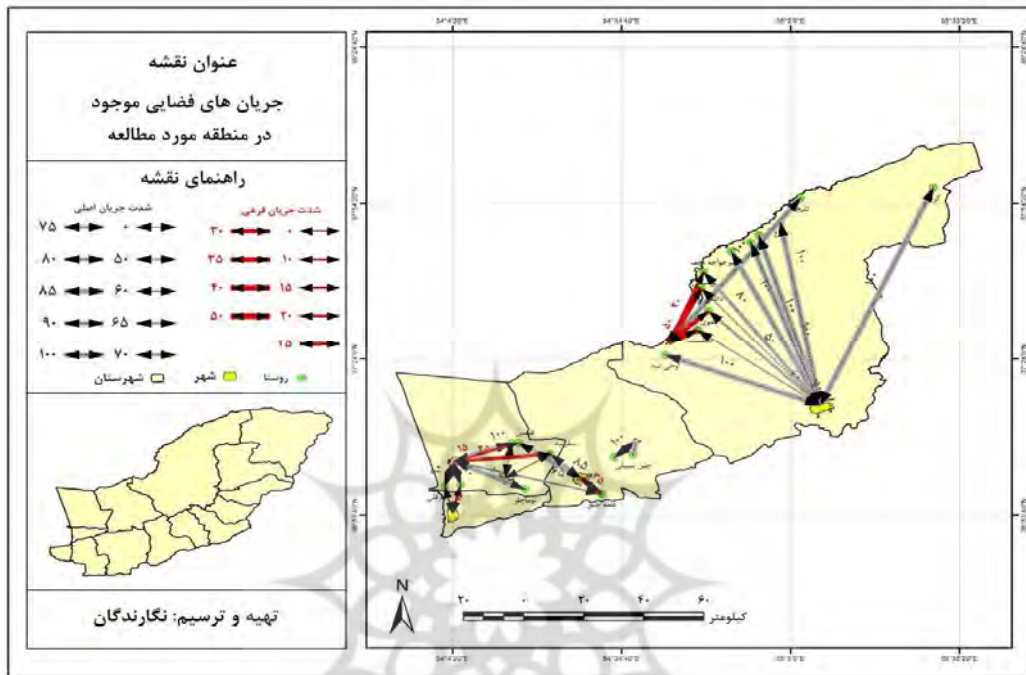
در نواحی مرکزی محدوده مورد مطالعه، شهر آق - قلا و روستا-شهری همچون انبارآلوم قرار داشته که بیشتر تاثیرگذاری آن قرار داشتن در حوزه نفوذ مرکز استان، شهر گرگان است. این خود سبب شده روستاهایی که با فاصله زیادتری از شرق منطقه قرار

در نمودار بیشترین جریان سرمایه مربوط به هزینه‌های جاری است و این خود نشان از افزایش روزافزون هزینه‌های زندگی داشته که سرمایه‌گذاری در دیگر بخش‌ها را با کاهش روبرو ساخته است. بعد از هزینه‌های جاری، سرمایه‌گذاری در ابزار و نهاده‌های کشاورزی که اقتصاد غالب منطقه است جایگاه دوم را از جریان‌های سرمایه به خود اختصاص داده است. نوسازی و به‌سازی مسکن نیز از جمله جریان‌های با اهمیت سرمایه در منطقه مورد مطالعه است. در مقابل سرمایه‌گذاری در کسب و کارهای شهری در پائین‌ترین سطح جریان سرمایه قرار دارند و بیشتر سرمایه‌گذاری صورت گرفته در سکونتگاههای روستایی نزدیک شهرها انجام شده است. در زمینه پس‌انداز و اعتبارات بانکی مثل وام بافت مذهبی منطقه موانع بسیاری را شکل داده است. جریان‌های فضایی موجود در محدوده مابین سکونتگاههای روستایی و شهری در چارچوب جریان‌های تولیدی و مبادلات مرزی، جریان افراد، جریان کالا و جریان سرمایه مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان‌دهنده آن است که در غرب محدوده مورد مطالعه که مبادلات مرزی به صفر می‌رسد اهمیت مرز دریایی در صیادی ساکنان نواحی روستایی دوچندان است. شهر گمیش تپه به عنوان بازار فروش

۳- معضل صید و صیادی‌های غیر مجاز در نواحی روستایی این محدوده، به دلیل نزدیکی به ساحل که بدلیل کم‌شدن صید ماهی در حوزه داخلی دریای خزر، اکثر جوانان و یا صیادان برای امرار معاش اقدام به خروج از منطقه آبی تعیین شده ایران نموده و وارد آب‌های ترکمنستان می‌شوند که با دستگیری و زندانی‌های طولانی مدت و یا حتی به دلیل اقدام به تیراندازی مامورین دریایی ترکمنستان منجر به فوت صیادان می‌شود؛ همچنین آمار بالای غرق‌شدگی در دریا در ایام طوفانی نیز به چشم می‌خورد.

اولویت اول شهر آق قلا (مرکز شهرستان مجاور) و در اولویت دوم شهر گمیش تپه (به عنوان مرکز شهرستان) است. به طور کلی نتایج به دست آمده پیرامون جریان‌ها در شکل ۹ شمای کلی از جریان‌های موجود مابین سکونتگاه‌های روستایی- شهری را در محدوده مورد مطالعه نشان می‌دهد.

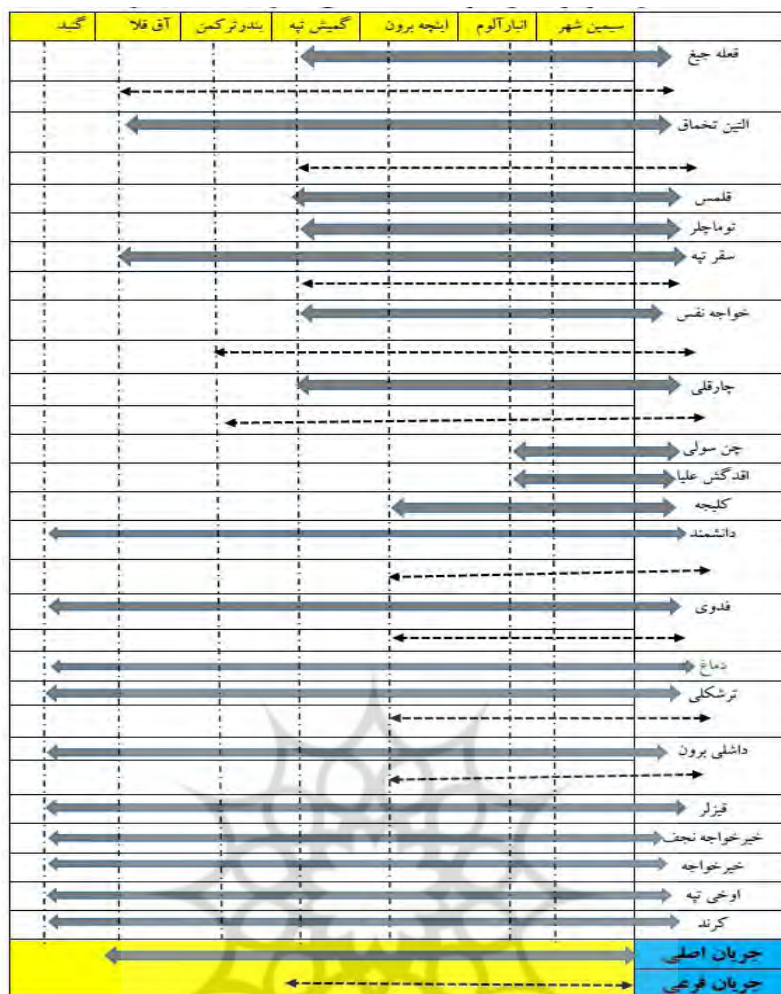
دارند ترجیح مبادلات و جریان‌ها را متناسب با این مزیت نسبی شهر آق قلا شکل دهند، به عنوان مثال روستای سقرتپه و آلتین تخماق که در فاصله ۴۰ کیلومتری با گمیش تپه قرار دارد، از سمت دیگر در فاصله ۲۵ کیلومتری شهر آق قلا قرار گرفته عمده مراجعه ساکنان این روستا و همچنین دیگر جریان در

شکل ۷: جریان‌های فضایی در محدوده مورد مطالعه

آزمون شبکه منطقه‌ای در محدوده مورد مطالعه سطح برخورداری و توسعه‌یافتگی هریک از سکونتگاه‌های روستایی با استفاده از شاخص ناموزون موریس محاسبه گردید و همچنین تعداد جریان‌های هریک از سکونتگاهها نیز برآورد شده است که نتایج حاصل از مدل موریس و تعداد جریان‌ها در جدول ۷ به تفکیک شاخص‌های مورد بررسی قید شده است.

آزمون شبکه منطقه‌ای در محدوده مورد مطالعه:
 شبکه منطقه‌ای با ساختار- کارکرد شبکه‌ای برنامه‌ریزی کالبدی- فضایی خود و به مثابه یک نظام فضایی، متشکل از روابط و پیوندهای سکونتگاهی- اعم از روستا- روستایی و روستایی- شهری است و بر این مبنا، از قواعد عمومی حاکم بر نظام‌های فضایی تبعیت می‌کنند (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۹). در این راستا جهت

شکل ۸: جریان موجود مابین سکونتگاههای روستایی و شهری در محدوده مورد مطالعه (ماخذ: یافته‌های میدانی، ۱۳۹۵)

روستاهای شهرستان گنبد به خصوص روستاهایی که به مرز نزدیکتر هستند به نسبت از سطح توسعه بهتری برخوردارند. به واسطه ساختار کشاورزی منطقه مورد مطالعه و نیاز این بخش به دریافت خدمات و همچنین وجود مراکز خدماتی، معمولاً شهرهای منطقه بر اساس ارائه خدمات به مراکز پیرامونی شکل گرفته‌اند به طوری که هر یک از شهرها؛ در قالب شهر به معنای واقعی (گنبد، آق قلا و گمیش تپه) و سایر شهرها (روستا-شهر) بر اساس میزان ارائه کنندگی خدمات و شبکه‌های ارتباطی متصل به آن و ساختارهای سنتی بازار، شکل و ساماندهی شده‌اند. جهت بررسی میزان همبستگی جریان‌ها و توسعه‌یافتگی در چارچوب یک شبکه منطقه‌ای از

نتایج به دست آمده از شاخص ناموزون موریس نشان‌دهنده آن است تنها روستاهای گنبد، داشلی برون، چین سولی و خواجه نفس روستاهایی هستند که از نظر سطح برخورداری دارای توسعه مناسب هستند، مابقی روستاها جزو روستاهای با سطح توسعه نسبتاً مناسب، متوسط، ضعیف و توسعه نیافته می‌باشند. به نسبت فضای جریان‌ها نیز سطح توسعه یافتگی بسیار تأثیرگذار بوده و چهار روستای سطح اول از جریان‌های بیشتری نسبت به دیگر روستاها برخوردار می‌باشند. در این بین اگر در چارچوب شهرستانی به نتایج پیرامون بیشتر روستاهای شهرستان گمیش‌تپه در محدوده مورد مطالعه جزو خواجه‌نفس روستاهایی هستند که از سطح توسعه مناسب برخوردار نیستند برعکس

ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده گردید که نتایج آن در جدول ۸ آمده است.

جدول ۷: شاخص‌ها، نتایج مدل توسعه موریس و تعداد جریان در محدوده مورد مطالعه

تعداد جریان‌ها	سطح توسعه	شاخص نهایی توسعه موریس	شاخص‌های موریس			جمعیت	
			شاخص ویژگی	شاخص مرکزیت	تعداد خدمات		
۱۱	متوسط	۲۲/۶	۴/۵	۰/۶۱	۱۳	۱۳۷۴	قلعه جیغ
۹	متوسط	۲۵/۴	۶/۴	۰/۸۲	۱۴	۶۹۷	التین تخماق
۴	توسعه‌نیافته	۹/۲	۲/۰	۰/۳۱	۹	۳۸۳	قلمس
۶	توسعه‌نیافته	۷/۹	۴/۰	۰/۶۹	۱۰	۶۴۴	توماچلر
۵	ضعیف	۱۳/۰	۲/۴	۰/۳۹	۱۰	۱۴۴۷	سقر تپه
۳۱	مناسب	۹۱/۵	۷۶/۲	۳/۲	۲۶	۵۱۲۹	خواجه نفس
۶	نسبت‌مناسب	۳۶/۶	۱۹/۵	۱/۷۹	۱۳	۲۷۳۰	چارقلی
۱۲	مناسب	۶۸/۶	۵۴/۶	۲/۶۳	۲۹	۴۲۵۴	چن سولی
۱۷	نسبت‌مناسب	۴۱/۸	۳۶/۰	۱/۱۰	۲۰	۱۲۸۰	اقدگش علیا
۷	ضعیف	۱۳/۳	۲/۹	۰/۳۱	۱۴	۴۸۷	کلیجه
۷	ضعیف	۱۱/۳	۲/۱	۰/۳۲	۹	۲۸۶	دانشمند
۱۹	نسبت‌مناسب	۴۸/۴	۳۲/۳	۱/۴۷	۲۸	۲۱۰۱	فدوی
۴	ضعیف	۱۱/۷	۲/۹	۰/۵۳	۱۰	۲۷۹	دماغ
۱۲	متوسط	۱۸/۴	۵/۱	۰/۷۹	۱۳	۳۱۶	ترشکلی
۳۸	مناسب	۷۴/۶	۵۲/۸	۲/۸۱	۴۰	۱۴۵۱	داشلی برون
۱۰	ضعیف	۱۰/۹	۱/۹	۰/۳۱	۹	۴۳۰	قیزلر
۳	توسعه‌نیافته	۳/۰	۰/۶	۰/۱۸	۵	۱۷۴	خیرخواجه نجف
۶	ضعیف	۱۱/۹	۲/۸	۰/۴۴	۱۱	۶۱۲	خیرخواجه (علیا و سفلی)
۹	توسعه‌نیافته	۷/۹	۱/۶	۰/۳۰	۸	۳۷۱	اوخی تپه
۵۳	مناسب	۹۸/۶	۸۹/۸	۳/۹	۴۷	۵۶۱۶	کرنده

(ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶)

جدول ۸: نتایج ضریب همبستگی جریان‌ها و توسعه در چارچوب شبکه منطقه‌ای

مدل موریس	جریان‌ها				
۰/۵۶۱	۱	جریان‌ها	ضریب همبستگی اسپیرمن		
۰/۰۱۰	.			ضریب همبستگی	
۲۰	۲۰			معناداری	
۱	۰/۵۶۱	مدل موریس		ضریب همبستگی اسپیرمن	
.	۰/۰۱۰				ضریب همبستگی
۲۰	۲۰				معناداری
		تعداد			

موریس محاسبه و برآورد شد. در سطح خطای ۰/۰۵ سطح اطمینان ۰/۹۵ درصد چون سطح معناداری محاسبه شده کوچکتر از آلفای ۰/۰۵ است، می‌توان پذیرفت که براساس ضریب همبستگی اسپیرمن، رابطه

به‌منظور تحلیل روابط فضایی روستاهای مورد مطالعه، رابطه آماری از نوع همبستگی میان دو متغیر سطح جریان‌های روستایی - شهری و سطح برخورداری آنان از نظر نماگرهای توسعه شاخص

فراهم می‌شود. این یافته تطبیق با یافته‌های سعیدی و همکاران دارد که در بررسی موانع شکل‌گیری پیوندهای روستایی-شهری به موارد فوق اشاره نموده‌اند (سعیدی و همکاران، ۲۳:۱۳۹۱). همچنین یافته‌های به دست آمده در زمینه نسبت مابین جریان-های فضایی و توسعه روستایی و سطوح آنها در تطبیق با مطالعه هدایت و همکاران قرار گرفته که در تحلیل نقش تعاملات روستایی-شهری با توسعه روستایی به این مهم دست یافته‌اند (هدایت و همکاران، ۱۳۹۴:۶۵۱). لزوم توجه به توسعه یکپارچه روستایی-شهری با تأکید بر رویکرد شبکه منطقه‌ای، قابلیت دسترسی و تعامل دوسویه جریان‌های تولیدی، سرمایه، افراد، کالا و اطلاعات را در بستر محیطی فراهم آورده که به تحرک اقتصادی و اجتماعی در سطوح محلی و منطقه‌ای می‌انجامد (رابینویچ، ۲۰۰۱). از این منظر محدوده مورد مطالعه دارای سطح متوسطی از جریان‌های یاد شده بوده و شبکه منطقه-ای به نسبت دوری و نزدیکی به سکونتگاههای شهری و به خصوص نقش فاصله در آن، جهت توسعه روستایی-شهری تعیین کننده است.

در این بین مرز بین‌المللی در جریان‌های فضایی و پیوندهای روستایی-شهری در محدوده مورد مطالعه چندان تأثیرگذار نبوده و برعکس سطح توسعه سکونتگاهها به نسبت نزدیکی به مرز بین‌المللی کاهش می‌یابد. به گونه‌ای که بخش‌هایی از این محدوده جزو مناطق توسعه نیافته (مناطق محروم) است.^۵ از چنین منظر محدودی مورد مطالعه با ساختارهای طبیعی و اجتماعی-فرهنگی متأثر از عواملی همچون انزوای جغرافیایی، تضادها و رقابت‌های قومیتی درون منطقه-ای به علاوه تقابل‌های حاصل از مرزهای بین‌المللی در سطوح ملی، تبلور فضایی از جریان‌های درون منطقه‌ای مابین سکونتگاه‌های روستایی و شهری بوده که هر کدام از عوامل فوق تأثیر پذیرفته و بیش از هر چیزی

معناداری بین سطح جریان‌های روستایی-شهری و سطح برخورداری و میزان تعامل آنها به میزان ۰/۵۶۱ در قالب روابط درون شبکه‌ای وجود دارد؛ بنابراین می‌توان استنباط کرد که شکل نگرش الگوی کاملی از شبکه منطقه‌ای، سطح ضعیف توسعه را در روستاهای مورد مطالعه افزایش داده و برعکس توسعه تعاملات در چارچوب شبکه منطقه-ای موجب افزایش سطح توسعه در این روستاها شده است. از این رو می‌توان تحلیل نمود که شکل‌گیری پیوندهای روستایی-شهری جریان‌ها و افزایش آنها به نسبت توسعه یافتگی و کاهش سطح محرومیت و برخورداری سکونتگاههای روستایی در محدوده مورد مطالعه می‌تواند در چارچوب شبکه منطقه‌ای به توسعه یکپارچه روستایی-شهری منتهی گردد.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به تغییرات زیاد در زمینه وابستگی اقتصادی و اجتماعی میان سکونتگاهها با مقیاس‌های مختلف، توجه به نگرش‌های سازمانی و شبکه‌ای در برنامه‌ریزی‌ها، رو به افزایش است (دکس^۴، ۲۰۱۴:۵۹). از سوی دیگر با عنایت به سرشت ساختاری-کارکردی سکونتگاههای روستایی (سعیدی، ۱۳۸۸) توجه به جریان‌های متقابل روستایی-شهری و پیوندهای برآمده جهت توسعه یکپارچه دارای اهمیت فراوان است. بدین جهت در این مقاله جریان‌های موجود در محدوده مورد مطالعه مورد بررسی قرار گرفت و به نسبت جریان‌ها سطح توسعه هر یک از سکونتگاههای روستایی محاسبه شد تا از این طریق مشخص شود که آیا جریان‌های فضایی در چارچوب رویکرد شبکه منطقه‌ای در نسبت با توسعه روستاهای محدوده مورد مطالعه می‌توانند مورد استناد قرار گیرند. نتایج به دست آمده روشن ساخت که به نسبت افزایش تعداد جریان‌ها، دوسویه و تعاملی بودن آنها و همچنین امکان شکل‌گیری پیوندها روستایی-شهری در چارچوب یک شبکه منطقه‌ای، سطح توسعه روستاهای محدوده مورد مطالعه افزایش یافته و امکان توسعه مناسب

۵- طبق موضوع بند ۱ ماده ۶۸ خدمات مدیریت کشوری تمامی محدوده مورد مطالعه به جز بخش‌های از شهرستان آق‌قلا جزو مناطق کمتر توسعه یافته یا محروم محسوب می‌شوند.

توسعه‌یابی آن در شرق استان بیش از همه وابسته به جریان‌هایی از افراد، کالا، تولید، اطلاعات و سرمایه است که در محدوده مورد مطالعه مابین شهر گنبد و دیگر نواحی شهری این منطقه شامل گمیش تپه، بندرترکمن و آق‌قلا در جریان است که به تبع این جریان‌ها در مقیاس‌های محلی و منطقه‌ای نواحی روستایی و شهری را در بر می‌گیرد. وجود مرز به‌عنوان گذرگاه مبادلات و جریان‌های بین‌المللی در این شهر خود بر اهمیت شهر گنبد فراتر از خواست جمعیتی ساکن منطقه، افزوده است. برپایه نظام توزیع فعالیت‌های پیش‌بینی‌شده در اسناد فرادستی (جدول شماره ۹)، شهر گنبد از نقش برتر منطقه‌ای برخوردار می‌شوند و شهرستان‌های گمیشان^۹، آق‌قلا و بندرترکمن به عنوان قطب‌های اصلی صنایع برتر مدنظر قرار گرفته‌اند.

هرچند برنامه تا اجرا در ابعاد منطقه‌ای و ملی، در طی سالیان اخیر به‌خصوص از دهه ۱۳۸۰ تا کنون، در محدوده مورد پژوهش به تقویت پیوندهای روستایی - شهری و توسعه یکپارچه آنها منتهی نگردیده و تنها سکونتگاههای شهری از برخی از این فعالیت‌ها منتفع گردیده‌اند. تبدیل روستا به شهر (در این مورد اینجه- برون، انبارلوم و سیمین شهر در حال حاضر و داشلی برون در آینده) نیز نتوانسته است تعادل لازم را در ساختار ناکارآمد محدوده مورد مطالعه فراهم آورد، هر چند شدت جریان‌ها به‌خصوص جریان کالا، اطلاعات و افراد را تقویت نموده ولی جریان تولیدی و سرمایه به نفع سکونتگاههای شهری است. این امر وضعیت درآمدی و اشتغالی را سبب گردیده که بالاتر به آن اشاره شده است، هرچند که این امید به‌خصوص از

به سمت توسعه‌نیافتگی سوق یافته‌اند. به گونه‌ای که بیش از ۵۰٪ روستاهای محدوده مورد مطالعه دارای سطح توسعه ضعیف و توسعه‌نیافته بوده و اگر سطح متوسط توسعه را هم اضافه کنیم نزدیک به ۷۰٪ روستاها دارای توسعه متوسط به پایین هستند. در کنار آن، بالا بودن نرخ بیکاری^۶ در محدوده مورد مطالعه علاوه بر شکل‌دادن به وضعیت نامساعد معیشتی، نشان‌دهنده آن است که مرز نتوانسته حداقل اشتغال را برای ساکنان ایجاد نماید.^۷ علاوه بر آن نتایج آزمون ورتهایم یا آزمون ۴۰ درصدی^۸ و مقایسه با میانگین کشوری نشان‌دهنده آن است که محدوده مورد مطالعه از جمعیت جوانی برخوردار بوده که نیازمند اشتغال و درآمد هستند.

در چنین وضعیتی که نتیجه واکاوای جریان‌های فضایی در محدوده مورد مطالعه به عنوان بخشی از پرسش اصلی پژوهش مشخص می‌گردد نگاهی به جریان‌های پنج‌گانه مابین سکونتگاه‌های روستایی - شهری نشان می‌دهد که درچارچوب نقش کارکردی و اهمیت سکونتگاههای شهری محدوده مورد مطالعه و فاصله از آن، شدت، تاثیرگذاری و تعاملات جریان‌های فضایی افزایش و یا کاهش می‌یابد. نقش شهر گنبد به عنوان یک مادرشهر ناحیه‌ای در رقابت با شهر گرگان به عنوان مرکز استان در جریان بوده و اهمیت

۶- برابر محاسبه آماری مستند به سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، نرخ بیکاری در شهرستان گمیشان ۲۱/۴۱٪، در شهرستان گنبدکاووس ۱۵/۷۰٪ و در شهرستان آق‌قلا ۱۲/۲۱٪ است.

۷- این نکته قابل ذکر است که به علت تفاوت ماهیتی مرز استان گلستان با دیگر مرزهای کشور، حتی زمینه اشتغال در مشاغل غیر رسمی همچون کوله بری نیز در اینجا وجود ندارد.

۸- با استفاده از این آزمون که ملاک سنجش جوانی جمعیت است، مناطقی دارای جمعیت جوان خواهند بود که نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال به کل جمعیت آنها برابر یا بیشتر از ۴۰ درصد باشد. طبق تعریف سازمان ملل، ضریب سالمندی ۱۵ درصد و بیشتر است. به این معنی زمانی که منطقه‌ای نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر از ۱۵ درصد گذشت، آن جامعه ساختاری سالمند پیدا می‌کند (ساعی ارسعی، ۱۳۸۸: ۱۱۸؛ سمیعی نسب و ترابی، ۱۳۸۹: ۱۵۷).

۹- به عنوان مثال سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در پرورش میگو در شهرستان گمیشان سبب گردیده که این شهرستان جایگاه با اهمیتی را در این بخش به‌دست‌آورده و تولیدات خود را به مناطق مختلف کشور به‌خصوص تهران و همچنین خارج از کشور ارسال نماید. به گونه‌ای که به گفته مدیرکل شیلات استان گلستان در سال ۱۳۹۵، حدود ۸۰ درصد میگوی تولی شده به خارج از کشور صادر گردید و حدود ۵/۵ میلیون دلار ارز حاصل گردید.

در خواهد آورد و باعث شکوفایی توان بالقوه طبیعی و اقتصادی و اجتماعی آن خواهد شد.

سوی مدیران و برنامه‌نویس‌های استانی تأکید می‌شود که گسترش شبکه جاده و راه‌آهن و فرودگاه در بخش شرقی و شمال شرقی، این قسمت را از انزوای نسبی

جدول ۹: توزیع فضایی فعالیت‌های پیش‌بینی شده در شهرستان‌های نواحی مرزی استان گلستان

شهرستان‌ها	عملکرد فضایی موجود	عملکرد فضایی آتی در نظر گرفته شده
آق‌قلا	زراعی، مرغداری، صنعتی	ناحیه بهره‌برداری معدنی، شهرک صنعتی هزار هکتاری اترک، مجتمع نورد فولاد
گمیشان	معدنی، بازرگانی	ناحیه بهره‌برداری معدنی، منطقه ویژه تخصصی، پالایشگاه گاز و نفت، ناحیه بهره‌برداری معدنی، تأسیسات بندری، گمرک ساحلی، بارانداز، سایت قایقرانی تالاب بین‌المللی گمیشان
گنبد کاووس	زراعی، باغداری، دامداری، صنعتی، معدنی، بازرگانی	قطب فرهنگی، مرکزیت توسعه آموزش‌های فنی، مرکزیت خدمات درمانی برتر خدمات برتر آموزش، ناحیه بهره‌برداری معدنی، گمرک و بازارچه مرزی، فروشگاه زنجیره‌ای، مجتمع خدمات بازرگانی، مجتمع پزشکی-ورزشی سوارکاری گنبد، گردشگری

ماخذ: (اسناد و مطالعات مختلف توسعه استان گلستان، ۱۳۸۰-۱۳۹۵)

۳) سکونتگاه‌های شهری گنبد، اینچه برون (روستا-شهر) و سکونتگاه‌های روستایی دانشمند، فدوی، اوخی تپه، کلیجه (منظومه روستایی اینچه برون)
 ۴) سکونتگاه‌های شهری گنبد و سکونتگاه‌های روستایی داشلی‌برون، ترشکلی، دماغ، خیر خواجه سفلی و علیا، خیرخواجه نجف، کزند، قیزلر (منظومه روستایی، داشلی برون)
 با امکان‌یابی تبدیل داشلی‌برون به یک روستا-شهر منظومه روستایی شبکه منطقه‌ای در محدوده مورد مطالعه کامل می‌گردد. با این وجود سه شبکه محلی موجود در منطقه مورد مطالعه در شکل ۹ ترسیم شده که پیوندهای سکونتگاه‌های روستایی-شهری در منطقه مورد مطالعه در سه سطح شبکه محلی نشان می‌دهد.

در شکل ۹ شهرهای بندرتراکم و گمیش تپه به عنوان شهرهای متوسط و کوچک با روستا-شهر سیمین‌شهر در سطح دو در کرانه غربی نوار مرزی قرار دارند. مادرشهر ناحیه‌ای گنبد با روستاشهر اینچه‌برون که جریان‌هایی از روستا شهرهای انبارآلوم و سیمین شهر هم به خود جذب می‌کند در سطح یک در کرانه شرقی نواحی مرزی استان گلستان قرار داشته و شهر آق‌قلا با یک روستا - شهر انبارآلوم در جنوب نواحی

با توجه به نتایج بررسی جریان‌های موجود در محدوده مورد مطالعه و از آنجا که خصلت بنیادین همه نظام‌ها، از جمله نظام فضایی، پیوستگی درونی اجزای مختلف آنهاست، می‌باید بین ساختارهای مختلف و کارکردهای گوناگون هر نظام، نوعی همپوندی و همنوایی برقرار باشد. همین همنوایی است که نوعی پویش درونی در سرتاسر نظام سکونتگاهی در سطح مورد نظر برقرار می‌سازد که تا کوچکترین اجزای آن، همچون شبکه‌ای از اتصالات، به یکدیگر مرتبط می‌گردند (سعیدی، ۱۴:۱۳۹۲). می‌توان یک شبکه منطقه‌ای را مبتنی بر سه شبکه محلی و چهار منظومه روستایی در محدوده مورد مدنظر قرار داد که عبارتند از:

- ۱) سکونتگاه‌های شهری گمیش تپه، سیمین شهر (روستا-شهر) و سکونتگاه‌های روستایی جیغ کوچک و بزرگ، التین تخماق، قلمس، توماچلار، خواجه نفس و چارقلی (منظومه روستایی سیمین شهر)
- ۲) سکونتگاه‌های شهری آق‌قلا، انبارآلوم (روستا-شهر) و سکونتگاه‌های روستایی سقرتپه، چن‌سولی و اقدگش علیا (منظومه روستایی انبارآلوم)

توسعه یکپارچه در محدوده مورد مطالعه، تقویت پیوندهای روستایی - شهری در ابعاد اقتصادی (جریان های تولیدی و سرمایه) دارای اولویت بوده و تقویت پیوندهای ارتباطی به خصوص، باز کردن درب کشور در مرز ایران و ترکمنستان از طریق مناطق آزاد تجاری اینچه برون و نیز اترک و خواجه نفس و نیز سایر محدوده ها می تواند در این خصوص بسیار کمک کننده باشد.

مرزی در سطح سه پیوندهای سکونتگاههای شهری این نواحی قرار گرفته است. این نکته را نباید فراموش کرد که امکان ارتباط مستقیم شهر گرگان با نقاط شهری و شهرستان های پیرامون آن نیز دلیلی بر امکان توسعه روابط اجتماعی، فرهنگی و غیره در مرکز استان با کل نقاط پیوند مراکز شهری استان از طریق شبکه راههای زمینی است. برای تقویت پیوندهای روستایی - شهری و شکل گیری بسترهای

شکل ۹: سطوح پیوندهای سکونتگاههای روستایی - شهری شبکه های محلی محدوده مورد مطالعه (ماخذ: بازدید میدانی، ۱۳۹۵)

۵. حسین زاده دلیر، کریم. ۱۳۸۰. برنامه ریزی ناحیه ای. چاپ هشتم، تهران، انتشارات سمت.
۶. خواجه شاهکوهی، علیرضا؛ نظری، عبدالحمید و ستاری، زهره. ۱۳۹۳. سنجش کیفیت زندگی در نواحی روستایی شهرستان گمیشان. چشم اندازه جغرافیایی در مطالعات انسانی. سال نهم، شماره ۲۷، رشت.
۷. خوشفر، غلامرضا و میرزاخانی، شهربانو. ۱۳۹۵. بررسی رابطه بین شاخص های سرمایه اجتماعی با سطح توسعه یافتگی (مورد مطالعه: شهرستان های استان گلستان در سال های ۱۳۸۵-۱۳۹۰). دو فصلنامه مشارکت و توسعه اجتماعی. دوره ۲، شماره ۳، هرمزگان.

منابع

۱. استانداری استان گلستان. ۱۳۹۳. گلستان در افق ۱۴۰۴. دفتر برنامه ریزی و بودجه.
۲. استانداری استان گلستان. ۱۳۹۵. سالنامه آماری استان گلستان ۱۳۹۴.
۳. استانداری استان گلستان. ۱۳۹۵. سند آمایش سرزمین استان گلستان، دانشگاه منابع طبیعی و کشاورزی گرگان.
۴. افراخته، حسن. ۱۳۹۱. اقتصاد فضا و توسعه روستایی (مورد: ناحیه شفت). فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. شماره ۱، پیاپی ۱.

۸. دولفوس، اولیویه. ۱۳۹۰. فضای جهانی: تاملی در چگونگی پدیده جهانی شدن. ترجمه سیروس سهامی، چاپ اول، مشهد، انتشارات پاپلی.
۹. ساعی‌ارسی، ایرج. ۱۳۸۸. جوانی جمعیت در ایران. مجله علوم رفتاری. دوره ۱، شماره ۱، تهران.
۱۰. سعیدی، عباس. ۱۳۸۸. مبانی جغرافیای روستایی. چاپ دهم، تهران، انتشارات سمت.
۱۱. سعیدی الف، عباس. ۱۳۸۹. ده مقاله در شناخت سکونتگاههای روستایی. چاپ اول، تهران، نشر مهرمینو
۱۲. سعیدی الف، عباس. ۱۳۸۸. سطح‌بندی روستاهای کشور. چاپ اول، تهران، انتشارات جعفری/ بنیاد مسکن انقلاب اسلامی
۱۳. سعیدی الف، عباس. ۱۳۹۰. پویای ساختاری - کارکردی رویکردی نظام‌وار در مطالعات مکانی - فضایی. فصلنامه جغرافیا. دوره ۹ شماره ۲۹، تهران
۱۴. سعیدی الف، عباس. ۱۳۹۱. پویای ساختاری - کارکردی: رویکردی بدیل در برنامه‌ریزی فضایی، مجله اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۱، شماره ۱، تهران
۱۵. سعیدی، عباس. ۱۳۸۹. محیط، فضا و توسعه: بحثی در ضرورت توسعه یکپارچه روستایی - شهری. فصلنامه مسکن و محیط روستا. شماره ۱۳۱، تهران
۱۶. سعیدی، عباس. ۱۳۸۸. الگوهای خدمات رسانی روستایی. چاپ اول، تهران، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی
۱۷. سعیدی، عباس. ۱۳۹۰. روابط و پیوندهای روستایی - شهری در ایران. چاپ اول، تهران، نشر مینو
۱۸. سعیدی عباس، عزیزپور فرهاد، حسینی حاصل صدیقه، خلیفه ابراهیم و ریکا جهانبخش. ۱۳۹۱. مطالعه تطبیقی موانع شکل‌گیری پیوندهای روستایی-شهری (مورد: نواحی مرودشت (فارس) و کوهدشت (لرستان). فصلنامه جغرافیا. دوره جدید، سال دهم، شماره ۳۳، تهران.
۱۹. سعیدی، عباس. ۱۳۸۱. برخی جنبه‌های ویژه و بومی نظام سکونتگاهی جزیره کیش. فصلنامه مسکن و محیط روستا. شماره ۹۷، تهران.
۲۰. سعیدی، عباس. ۱۳۹۲. پیوستگی توسعه روستایی - شهری در قالب منظومه‌های روستایی. فصلنامه برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی. سال دوم، شماره چهارم، تهران.
۲۱. سعیدی، عباس، رحمانی فضلی، عبدالرضا، عزیزپور، فرهاد، محبی، علی‌اکبر. ۱۳۹۲. مسکن و پیوستگی
- ساختاری - کارکردی، بحثی در نظام وارگی فضای روستایی (مورد: روستاهای بخش راز و جرگلان شهرستان بجنورد (خراسان شمالی)). فصلنامه جغرافیا دوره جدید، سال یازدهم، شماره ۳۹، تهران.
۲۲. سعیدی، عباس. ۱۳۸۲. روابط شهر و روستا و پیوندهای روستایی - شهری. فصلنامه جغرافیا. دوره جدید، شماره ۱، تهران
۲۳. سعیدی، عباس. ۱۳۹۱. مفاهیم بنیادین در برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی. فصلنامه برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی. شماره ۱، تهران.
۲۴. سمیعی‌نسب، مصطفی و ترابی، مرتضی. ۱۳۸۹. شاخص‌ها و سیاست‌های جمعیتی در ایران، فصلنامه برداشت دوم. سال هفتم، شماره پیاپی ۱۱ و ۱۲، تهران.
۲۵. شاریه، ژان برنار. ۱۳۷۳. شهرها و روستا. ترجمه سیروس سهامی، چاپ اول، مشهد، نشر نیکا.
۲۶. شاهی‌مریدی، راضیه، کاظمی، حسین و کامکار، بهنام. ۱۳۹۶. ارزیابی وضعیت توسعه کشاورزی پایدار در استان گلستان. نشریه دانش کشاورزی و تولید پایدار. جلد ۲۷، شماره ۱، تبریز.
۲۷. صادقی، موسی و ربیعی، حسین. ۱۳۹۴. تحلیل مکانیابی استقرار بهینه بازارچه مرزی در سکونتگاههای روستایی شهرستان گنبد کاووس. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. سال چهارم، شماره ۱، تهران.
۲۸. صدوق، سید حسن و عباس سعیدی. ۱۳۸۵. نظام فضایی به مثابه جوهره مطالعات جغرافیایی. فصلنامه جغرافیا، سال چهارم، شماره ۲۱ و ۲۲، تهران.
۲۹. عزیزپور، فرهاد. ۱۳۸۸. نقش پیوندهای روستایی - شهری در توسعه روستایی با تاکید بر شبکه‌های تولید شیر؛ مورد: ناحیه لیتکوه (آمل). رساله دکتری، استاد راهنما: عباس سعیدی، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین، گروه جغرافیا.
۳۰. عزیزپور، فرهاد. ۱۳۹۵. مدرنیته و تحول کالبدی فضایی سکونتگاههای روستایی ایران. فصلنامه مسکن و محیط روستا. دوره ۳۵، شماره ۱۵۵، تهران.
۳۱. کاستلز، مانوئل. ۱۳۸۰. ظهور جامعه شبکه‌ای. ترجمه علیقیان و خاکباز، چاپ سوم، تهران، طرح نو.
۳۲. مهندسین مشاورهامون یک. ۱۳۸۸. ارزیابی و گزارشات آمایش سرزمین. استانداری استان گلستان.
۳۳. میرکتولی، جعفر، ابراهیم معماری. ۱۳۹۶. پراکنش فضایی شاخص‌های توسعه خدمات شهری با استفاده از

- Provincial Panel Data in China. In SHS Web of Conferences (Vol. 6, p. 01009). EDP Sciences, Wuhan, China.
42. Kaur, R. 2007. Urban-Rural Relations and Regional Development. Changing Nature, Intensity and Interaction Mechanisms, Regal Publication, New Delhi.
43. Pasakarnis, Giedrius and David Morley, Vida Maliene. 2013. Rural development and challenges establishing sustainable land use in Eastern European countries. *Land Use Policy*, 30, 703-710.
44. Potter, Robert B. and Unwin Tim. 1989. *The Geography Urban-Rural Interaction in Developing Countries*. Routledge, London and New York, PP. 413-427.
45. Tacoli, C. 1998. Rural-urban interactions; a guide to the literature. *Environment and Urbanization*, 10(1), 147-166.
46. Tacoli, C. 2010. Rural-urban linkages and pro-poor agricultural growth: An overview, in: *Rural-Urban Dynamics: Perspectives and Experiences*, S. Rajagopalan, Bangalore, India, SBS Publishers
47. Tacoli, Cecilia .2005. *The Challenges of Managing Migration*, International.
48. Talbot, H., Courtney, P. and Duction, I. 2011. Improved urban-rural linkages as a rural development policy measure. In *Regional Studies Proceeding of the 1st Association (RSA) Annual International Conference in Newcastle (17th-20th April)*, Retrieved 20 July 2015 from <http://www.regionalstudies-assoc.ac.uk/events/2011/april-newcastle/papers/Talbot.pdf>.
49. Yang, Z., and Wu, A.M. 2015. The dynamics of the city-managing-county model in China: Implications for rural-urban interaction. *Urban Studies*, 27(1), 327-342.
50. Institute for Environment and Development (IIED), www.iied.org
- تکنیک تشخیص نسبی مرکب در کالبد شناسی سکونتگاه‌های شهری استان گلستان. مجله برنامه ریزی و توسعه کالبدی. دوره ۲، شماره ۲، تهران.
۳۴. هاروی، دیوید. ۱۳۸۶. تاریخ مختصر نئولیبرالیسم. ترجمه محمود عبدالله‌زاده، چاپ اول، تهران، نشر اختران.
۳۵. هدایت، حسن، مهدی پورطاهر، عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، محمد رضارضوانی. ۱۳۹۴. شناسایی و تحلیل نقش تعاملات روستایی-شهری در توسعه روستایی (مطالعه موردی: استان کرکوک عراق). فصلنامه پژوهش‌های روستایی. دوره ۶، شماره ۳، تهران.
۳۶. ورن، بنو. ۱۳۸۹. ناحیه و ناحیه‌گرایی. ترجمه منیژه احمدی، مجله آموزش رشد جغرافیا. دوره ۲۵، شماره ۱، تهران.
36. Akkoyunlu, S. 2015. The potential of rural-urban linkages for sustainable development and trade. *International Journal of Sustainable Development & World Policy*, 4(2), 20-28.
37. Andersson Djurfeldt, A. 2012. Virtuous and vicious cycles in rural-urban linkages: cases from Zimbabwe. *Africa Review*, 4(2), 136-156.
38. Dauglass, M. 1999. Rural-urban Integration and Regional Economic: Strategies for the Rural Urban Transition in Northeast Thailand. Department of urban and Regional Planning University of Hawaije.
39. DAX, T. 2014. Shaping rural development research in Europe: Acknowledging the interrelationships between agriculture, regional and ecological development. *Studies in Agricultural Economics*, 116(2), 59-66.
40. Douglass, M. 1998. A regional Networks Strategy for Reciprocal Rural-Urban Linkage: an agenda for policy research with reference to Indonesia. *Third world planning review*, 20, 1.
41. haowei, C., and Jinrong, J. 2014. The Relationship of Financial Development, Urbanization and UrbanRural Income Gap: An Empirical Research Based on

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی